

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸν νοεῖν ἔστιν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Raφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν 'Ην. Πολ. τῆς Αμερικῆς. — K. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν 'Αθηνῶν. — August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — X. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm θύρη. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν. — Ιωάν. Θεοδωρακόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Θεσσαλίης. — Θεμ. Τσάτσος θύρη. Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΡΩΝ 41
1936

Ε.Γ.Δ της Κ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΩΔΑΝΙΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΑΤΙΝΟΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΜΟΣΧΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Θ. ΡΕΤΣΙΟΥ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

(1.—ΦΥΣΙΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ. 2.—ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ. 3.—ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ. 4.—ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ. 5.—ΜΟΙΡΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ.)

ΥΠΟ
ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

1.—**Ἡ φύσις δὲν διατρέχει κίνδυνον.** Ὑπάρχει ὅπως φαίνεται (εἰς ὅσους εἶναι βεβαίως εἰς θέσιν νὰ τὴν ἔδουν). Ὑπάρχει διὰ τῆς ἐπιφανείας της, ἢ ὅποια εἶναι ταῦτοχρόνως καὶ τὸ βάθος της. Ἡ μᾶλλον: ἡ φύσις δὲν ἔχει κάνει ἐπιφάνειαν. Διότι ἡ ἐπιφάνεια ὑπάρχει πάντοτε κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τινὰ κρύπτεται ὅπισθεν της, ὑπάρχει πάντοτε κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς κάτι, τὸ ὅποῖον πιέζεται ὑπὸ αὐτῆς, τὸ ὅποῖον κινδυνεύει νὰ χαθῇ ὑπὸ αὐτὴν καὶ ἡ χάνεται ἡ ἐπικρατεῖ παρὰ τὴν ὑπαρξίν της, παρὰ τὴν πίεσίν της. Ἡ φύσις δὲν γνωρίζει αὐτὸν τὸν ἄγωνα, δὲν γνωρίζει αὐτὸν τὸν κίνδυνον, δὲν ἔχει ἐπιφάνειαν διακρινομένην ἀπὸ τὴν οὐσίαν της, δὲν τίθεται πρὸ διλημμάτων, δὲν ἔχει τὴν πιθανότητα νὰ διασπασθῇ, δὲν ἀρνεῖται, οὔτε ἀποδέχεται, δὲν δικαιοῦται νὰ ἀμφισβήτησῃ τίποτε, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπευθυνθῇ πρὸς τὸν ἔαυτόν της ὡς πρὸς δεύτερον, ὡς πρὸς ἄλλον τινὰ καὶ νὰ τὸν θεωρήσῃ, νὰ τὸν κρίνῃ, νὰ τὸν ἀποβάλῃ ἢ νὰ τὸν δεχθῇ. Αὕτη εἶναι ἡ θεμελιώδης διαφορὰ τῆς φύσεως ἀπὸ τὴν ἴστορίαν.

“Οσα ἐλέχθησαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν φύσιν, ὅσα διεπιστώσαμεν ὡς μὴ ὑπάρχοντα εἰς τὴν φύσιν, τὰ διεπιστώσαμεν καὶ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ συλλάβωμεν τὴν ἔλλειψίν των, διότι ἀκριβῶς ὑπάρχουν εἰς τὴν ἴστορίαν. Διὰ νὰ εἶναι ἀνύπαρκτα εἰς τὴν φύσιν, πρέπει νὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν ἴστορίαν. “Ο, τι δὲν εὑρίσκομεν εἰς τὴν φύσιν συνιστᾶ τὴν ἴστορικήν μας ἀκριβῶς ὑπαρξίαν.

Καὶ πράγματι : ἔὰν ἡ φύσις δὲν διατρέχῃ κινδύνους, ἡ ἴστορία εὑρίσκεται διαρκῶς, ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν, ἐν κινδύνῳ. Πρέπει ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ διεκδικῇ τὴν γένεσιν καὶ ὑπαρξίν της, νῦν ἀποτρέπῃ τὸ τέλος της.⁹ Εὰν ἡ φύσις δὲν ἔχῃ ἐπιφάνειαν διακρινομένην ἀπὸ τὸ βάθος της, ἡ ἴστορία εἶναι ἡναγκασμένη νὰ διέσταται πρὸς τὸν ἑαυτόν της, νὰ ἀγωνίζεται κατὰ τῆς ἐπιφανείας της ἢ νὰ κρύπτῃ ὑπ' αὐτὴν σκοπίμως τὴν οὐσίαν της διὰ νὰ ἀποφεύγῃ τὴν σύγκρουσιν πρὸς τὸν ίδιον τὸν ἑαυτόν της, ὅσακις ἡ σύγκρουσις εἶναι δυνατὸν νὰ στοιχίσῃ τὴν ὅμαλὴν ἀνάπτυξίν της. Ἡ ἴστορία—ἀντιθέτως πρὸς τὴν φύσιν—εἶναι ὑποχρεωμένη εἰς κάθε βῆμα της νῦν ἀρνήται ἡ νὰ δέχεται, νῦν ἀποφαίνεται μόνη περὶ τῆς σημασίας της, νὰ ἐγκαταλείπῃ διαρκῶς τὸν ἑαυτόν της, νὰ τὸν βλέπῃ ταῦτοχρόνως φεύγοντα καὶ ἔχομενον. Ἡ ἴστορία—ἀντιθέτως πρὸς τὴν φύσιν—εἶναι ὑπεύθυνος καὶ διὰ τὸν χρόνον, ἐντὸς τοῦ ὅποίου κινεῖται, τὸν καλεῖ καὶ τὸν μετατρέπει εἰς χρόνον ἴστορικόν, ὁ ὅποιος ἔχει παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον. Παρελθόν δὲν συνιστᾶται ἀπλῶς διὰ τῆς κληρονομικότητος· τὸ παρελθόν ἀπαιτεῖ παράδοσιν, τὴν ὅποιαν ἀγνοεῖ ἡ φύσις. Μέλλον δὲν συνιστᾶται ἀπλῶς διὰ τῆς ἀνάγκης· τὸ μέλλον ἀπαιτεῖ ἐλπίδα καὶ φόβον ἀντίστοιχον πρὸς τὴν ἐλπίδα, δηλαδὴ συγκεκριμένου νοήματος φόβον, ἀπαιτεῖ προσδοκίαν καὶ σκοποὺς συνειδητῶς διαμορφουμένους, τοὺς ὅποίους ἀγνοεῖ ἡ φύσις. "Οσον ἀφορᾷ τέλος τὸ παρόν, τοῦτο προϋποθέτει παρελθόν καὶ μέλλον καὶ θετικὴν ἀπέναντί των στάσιν· διότι τὸ παρόν θετικοποιεῖ τὸ παρελθόν ὡς παράδοσιν καὶ τὸ μέλλον ὡς προσδοκίαν. Ἡ φύσις στερεῖται παρόντος, διότι ὁ χρόνος, ἐντὸς τοῦ ὅποίου κινεῖται, εἶναι μόνον χρόνος καὶ δοτεῖ εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον χρόνος δὲν γνωρίζει ἔκεινο, τὸ ὅποιον ὑπάρχει διοίηταις, διὰ τὰ ὅντα τὰ ἴστορικά, ὡς στιγμή. Ἡ φύσις δὲν ἔχει στιγμάς. Ἡ στιγμή—καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι τὸ παρόν—προκύπτει ἀπὸ τὴν συναίρεσιν τοῦ χρόνου μὲ τὴν αἰώνιότητα. Ἡ συναίρεσις αὐτὴ πραγματοποιεῖται μόνον διὰ τῆς ἴστορίας. Αὐτὸς εἶναι ἄλλως τε τὸ τραγικὸν καὶ ἀγωνιῶδες εἰς τὴν ἴστορίαν. Ἡ στιγμή, ἀποσπωμένη ἀπὸ τὸν χρόνον, ὁ ὅποιος, εἰς τὴν ἀπλῆν ἐποκτικήν του ὀντότητα, δὲν γνωρίζει στιγμάς, θὰ ἀπετέλει θανάσιμον ἀλμα, καταστροφήν, ἔὰν δὲν ἥτο εἰς θέσιν νὰ ἀρυσθῇ τὴν δικαιίωσίν της ἀπὸ τὴν αἰώνιότητα, ἀπὸ τὸ μόνον θετικὸν ἀντίρροπον τοῦ χρό-

vou. Ἡ στιγμὴ νικᾶ τὸν χρόνον μόνον ἐφ³ ὅσον εἶναι ἀξία, μόνον ἐφ³ ὅσον εἶναι εἰς θέσιν νὰ διεκδικήσῃ αἰωνίαν ἴσχυν, μόνον ἐφ³ ὅσον εἶναι ἀξία τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Τότε—ὅταν δηλαδὴ συμβαίνῃ τοῦτο—ὅτι ἀπλοῦς χρόνος νικᾶται καὶ ὑποκύπτει, συναιρεῖται μὲ τὴν αἰωνιότητα καὶ προβάλλει ἡ Ἱστορία. Ὅποτε τὴν πίεσιν (τὴν δημιουργικὴν πίεσιν) διαρκοῦς ἀγωνίας ἔγχαράσσονται τὰ βήματά της ἐπὶ ὅδοῦ, ἡ ὁποίᾳ διασχίζει τὸν χρόνον. Δὲν τὸν ὑφίσταται ἀπλῶς, ὅπως ἡ φύσις. Τὸν διασχίζει ἡ Ἱστορία κυριαρχικῶς τὸν χρόνον καὶ τὸν θέτει εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της. Τὴν φθιράν, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ εἰς τὴν ἐπιφάνειάν της ὁ χρόνος, τὴν ἔξουδετερονει ἡ Ἱστορία μὲ τὴν οὖσίαν της, μὲ τὸ νόημά της, μὲ τὴν ἀξίαν της. Εἰς τὴν Ἱστορίαν δὲν ἰσχύει ἀπλῶς ὁ νόμος, ὅτι τίποτε δὲν χάνεται (νόμος, ὁ ὅποιος ἰσχύει ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν φθιράν). Εἰς τὴν Ἱστορίαν συμβαίνει κάτι περισσότερον: ὅχι μόνον δὲν χάνεται τίποτε, ὅχι μόνον ζοῦν ὅλα «μέσα σὲ ὅλα», ἀλλ² εἶναι, παρὰ τὴν φθιράν τὴν ἐπιφάνειάν των, καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν των (τὴν οὖσιαστικήν, ἔννοεῖται, μορφὴν) ἀφθαρτα. Πᾶν δὲ τι συμβαίνει κατ³ ἀξίαν—καὶ μόνον αὐτὸς εἶναι Ἱστορία—ζῇ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ἄχρονον πᾶν, πρὸς τὸ αἰώνιον παρόν, πρὸς τὴν μνήμην τῶν αἰώνων.

Ἡ μνήμη εἶναι ἡ βάσις τῆς Ἱστορίας. Ἡ μνήμη στρέφεται ὅχι μόνον πρὸς τὰ ὅπιστα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἐμπρός. Μόνον ὅταν ἔχῃ τὴν συνείδησιν, ὅτι κεῖται εἰς τὸ μέσον, μεταξὺ παρελθόντος καὶ μέλλοντος, μόνον ὅταν δίδῃ ζωὴν εἰς τὸ παρόν καὶ καθιστᾷ τοῦτο κυρίαρχον καὶ ὑπεύθυνον, μόνον τότε εἶναι μνήμη Ἱστορική, εἶναι μνήμη αἰώνων. Αὗτῆς τῆς μνήμης στερεῖται ἡ φύσις. Ἡ φύσις δὲν κεῖται ποτὲ εἰς τὸ μέσον. Ἡ φύσις δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀνασκοπήσῃ ἑαυτήν· ἀκόμη δὲ ὅλιγώτερον δύναται ἡ φύσις ν³ ἀνασκοπήσῃ ἑαυτὴν κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε τὸ ἀνασκοπούμενον ν³ ἀντισταθμίζεται ὑπὸ τοῦ σκοπουμένου ἢ καὶ τοῦ ἀπλῶς προσδοκωμένου. Εἰς τὴν φύσιν τὰ πάντα εὑρίσκονται κατ³ ἔκτασιν τοποθετημένα· ἡ Ἱστορία ἀντιθέτως ἔχει βάθος· τὸ βάθος εἶναι ὁ κύριος γόμος της. Ὁ νόμος τοῦ βάθους εἶναι ὁ νόμος τοῦ πνεύματος. Ἡ Ἱστορία βασίζεται ἐπὶ τοῦ πνεύματος (ἡ μνήμη της εἶναι πνευματική). Ἡ φύσις δὲν γνωρίζει τὸ

πνεῦμα παρὰ μόνον ὡς ὅριόν της. "Οπου ὑπάρχει πνεῦμα, ἔκει σταματᾷ ἡ φύσις.

Τὸ πνεῦμα βεβαίως εἶναι καὶ αὐτὸ δῶρον φυσικόν. Δὲν ἐδόθη δῆμως, ὅπως δίδονται εἰς τὰ δένδρα οἱ καρποὶ καὶ εἰς τὸν ἄνεμον οἱ δρμητικότης καὶ ὁ ἥχος του. Δὲν ἐδόθη, ὅπως δίδονται εἰς τὴν θάλασσαν τὸ κῦμα καὶ εἰς τὰ βουνὰ τὸ ὕψος των. Τὸ πνεῦμα ἐδόθη διὰ νὰ ὑπερβαλῃ τὸν ἔαυτόν του, διὰ νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν φυσικήν του προέλευσιν, διὰ νὰ παύσῃ νὰ εἶναι δῶρον, διὰ νὰ μετατραπῇ εἰς πρᾶξιν, εἰς ἔργον. Ἡ φύσις δὲν γνωρίζει πρᾶξεις, δὲν γνωρίζει ἔργα. Ἡ πρᾶξις καὶ τὸ ἔργον προϋποθέτουν πνεῦμα καὶ συνιστοῦν ἰστορίαν. Τὸ ἰστορικὸν γίγνεσθαι εἶναι διάφορον τοῦ ἀπλῶς φυσικοῦ. Ἡ διαφορὰ ἀντὶ δὲν αἴρει τὴν ἔνιαίαν κοσμογονικὴν ἀρχήν. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα: τὴν δοξάζει, τὴν ἀποθεώνει. Θὰ ἦτο πτωχὸς ὁ κόσμος, ἐὰν δὲν ἦτο διάφορος ἡ ἰστορία ἀπὸ τὴν φύσιν. Καὶ εἶναι πτωχὸς ἔκεινος, ὁ ὅποιος δὲν βλέπει τὴν διαφοράν. Πάντως: καὶ καθ' ἣν στιγμὴν προβαίνει εἰς τὴν διαπίστωσιν αὐτήν, εἰς τὴν διαπίστωσιν, ὅτι δὲν ὑπάρχει διαφορά, δρᾶς καὶ αὐτὸς καθ' ὑπέρβασιν τῆς φύσεως καὶ αἴρει τὴν βάσιν τῆς διαπιστώσεώς του· διότι ἡ φύσις δὲν διαπιστώνει κάν, δὲν γνωρίζει τὴν ὑραρξίν της· δι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ πρᾶξῃ, νὰ πρᾶξῃ κάτι πέραν τῆς ὑπάρξεώς της. Ἐκεῖνος μόνον πράττει, ὁ ὅποιος γνωρίζει τὴν ὑπαρξίν του. Μόνον τὸ πνεῦμα γνωρίζει τὴν ὑπαρξίν του. Τὸ ὅτι γνωρίζει τὴν ὑπαρξίν του, αὐτὸ εἶναι δῶρον φυσικόν· ὅτι πράττει πέραν τῆς ὑπάρξεώς του καὶ διότι γνωρίζει, ὅτι ὑπάρχει, αὐτὸ διενεργεῖται, κατ' ἐντολὴν τῆς φύσεως, πέραν τῆς φύσεως· αὐτὸ δὲν τελεῖ ὑπὸ τὸν νόμον τῆς ἀνάγκης, ἀλλὰ τελεῖ ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἐλευθερία διακρίνει λοιπὸν τὴν ἰστορίαν ἀπὸ τὴν φύσιν. Τὴν διακρίνει, ὅχι βεβαίως διὰ νὰ ἀρνηθῇ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν φύσιν. Τὴν φύσιν δὲν δύναται κανεὶς νὰ ἀρνηθῇ. Ἡ ἐλευθερία διακρίνει τὴν ἰστορίαν διὰ νὰ ἐκτελέσῃ ἀκριβῶς τὴν ἐντολὴν τῆς φύσεως· διότι ἡ φύσις ἔθεσεν εἰς τὸν ἔαυτόν της ὡς ὅριον τὸ πνεῦμα· τὰ ὅρια τίθενται, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει κάτι, τὸ ὅποιον κεῖται πέραν αὐτῶν καὶ εἶναι διάφορον. Τὰ ὅρια ἀποτελοῦν ἐντολάς. Τὸ πνεῦμα ἐτέθη ὡς ὅριον ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ νὰ χωρίσῃ δύο κόσμους, ἐξ ὧν ὁ δεύτερος, ὁ

κόσμος τοῦ πνεύματος καὶ τῆς Ἰστορίας, ἐδημιουργήθη διὰ νὰ ἴσορροπήσῃ τὸ σύμπαν. Τὸ γεγονός, ὅτι μᾶς ἐδόθη ἢ δύναμις νὰ συλλάβωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ νόμου, τὸ γεγονὸς τοῦτο συνιστᾶ ταῦτοχρόνως καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἀνάγκη, χωρὶς ἐλευθερίαν, δὲν θὰ ἥτο γνητή, δὲν θὰ συνελαμβάνετο· ἢ φύσις δὲν ἔχει ἀφ' ἑαυτῆς συνείδησιν τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ νόμου· δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ· ὅ,τι γίνεται κατ' ἀνάγκην καθίσταται συνειδητὸν καὶ συλληπτὸν μόνον, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει καὶ ἢ συνείδησις τῆς ἐλευθερίας. Κατ' ἀντίδιαστολὴν πρὸς αὐτὴν συλλαμβάνεται καὶ νοεῖται, εἰς ὠρισμένας δὲ περιπτώσεις δαμάζεται μάλιστα καὶ κατανικᾶται ἢ ἀνάγκη.

Τὸ δὲ ἡ πρόνοια, ἢ δποία διέπει τὸ σύμπαν, προενόησε καὶ κάτι, τὸ δποίον εἶναι τεταγμένον νὰ ἀναιρέσῃ τὴν ἀπὸ αὐτῆς ἐκπορευομένην ἀνάγκην, αὐτὸ συνιστᾶ ἀκριβῶς τὸ μεγαλεῖον τῆς· διότι κατὰ βάθος δὲν ἀναιρεῖται ἢ πρόνοια κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀλλὰ δοκιμάζεται καὶ δοκιμάζει ἔκείνους, εἰς τοὺς δποίους παραδίδει τὴν ἔξουσίαν της. Εἰς τὴν Ἰστορίαν ἡ πρόνοια, ἢ δποία διέπει τὸ σύμπαν, μετατρέπεται εἰς πνεῦμα, δηλαδὴ ἀποκτᾶ συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ της, ἀποκτᾶ φωνήν, μὲ τὴν δποίαν ὀνομάζει τὸν ἑαυτόν της, μὲ τὴν δποίαν ὀνομάζει πᾶν ὅ,τι προβάλλει ὡς ἔργον τῶν συγκεκριμένων πλέον χειρῶν της· ὀνομάζει καὶ ταξινομεῖ τὰ ἔργα αὐτὰ κατὰ τὴν ἀξίαν, τὴν δποίαν ἔχουν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ πνεύματος. Ἐδῶ—εἰς τὴν Ἰστορίαν—δὲν ἴσχύουν πλέον (ἢ ἔστω: δὲν ἴσχύουν μόνον) τὰ κριτήρια τῆς γενέσεως καὶ τῆς διντολογικῆς ὑπάρξεως, ἢ δποία πηγάζει ἀπὸ τὴν γένεσιν ὡς ἀπλῆν γένεσιν τῶν ὄντων· ἐδῶ ἴσχύουν κριτήρια οὐσιαστικά, κριτήρια ἀξίας, τὰ δποία εἰς πᾶσαν περίπτωσιν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀδηγήσουν —εἰς πεῖσμα τῆς γενεσιουργικῆς καὶ διντολογικῆς ἔρμηνείας—ὅχι μόνον εἰς τὸ νὰ γίνῃ ἀποδεκτόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ ἀποκρουσθῇ, ν' ἀπορριφθῇ, ν' ἀντιμετωπισθῇ ἀρνητικῶς ἔκείνο, τὸ δποίον ὑπάρχει. Εἰς τὴν Ἰστορίαν δὲν προσδιορίζει τὴν ζωὴν ἢ ἀπλῆ γένεσις· ἢ ζωὴ πρέπει νὰ ἔχῃ ἀξίαν διὰ νὰ εἶναι Ἰστορική· ἐδῶ ἢ γένεσις πρέπει νὰ εἶναι, κατὰ τὴν περίφημον πλατωνικὴν διατύπωσιν, γένεσις εἰς οὐσίαν. Ὁ,τι δὲν εἶναι γένεσις εἰς οὐσίαν, χάνεται ὡς σύμπτωσις ἢ ὡς πλάνη, καταδικάζεται, διότι ἡ Ἰστορία—ἀντιθέτως πρὸς τὴν φύσιγ—δικάζει καὶ καταδικάζει ὅ,τι ἀνάξιον παρεισφρύει εἰς τοὺς κόλπους της.

Μὲ δσα εἴπομεν ἀνωτέρῳ, διαπιστοῦντες τὴν διαφορὰν τῆς φύσεως ἀπὸ τὴν ἴστορίαν, τὴν διαφοράν, ἡ ὅποια ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν ὡς πραγματικῶν δεδομένων, ὡς ἀντικειμενικῶν ὀντοτήτων, ἔχαραξαμεν καὶ τὴν γραμμήν, ἡ ὅποια ὅδηγει εἰς τὴν διαπίστωσιν καὶ τῆς μεθοδολογικῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν στρεφομένων περὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἴστορίαν ἐπιστημῶν. Ἡ μεθοδολογικὴ διαφορὰ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν οὐσιαστικήν, τὴν πραγματικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν θεωρουμένων ἀντικειμένων. Ἡ φύσις ἔξαντλεῖ τὴν θεωρητικήν μας περιέργειαν ἢ ἀνάγκην, ἀναγομένη εἰς νόμους ἐρμηνεύοντας τὴν ὑπὸ αὐτῆς προσδιοριζομένην γένεσιν τῶν ὄντων. Ἡ ἴστορία δὲν ἐρμηνεύεται διὰ τῆς ἀναγωγῆς της εἰς νόμους. Ἡ ἴστορία δὲν ἐρμηνεύεται, ἀλλὰ «νοεῖται», δηλαδὴ ἔξηγεῖται, συλλαμβάνεται θεωρητικῶς, ἀναγομένη εἰς τὰ διέποντα αὐτὴν νοήματα. Ἡ φύσις, συνιστῶσα τὴν ὑπαρξιν «πραγμάτων», ἐρμηνεύεται, ἀποκαλυπτομένης τῆς μηχανικῆς διαδικασίας, ἡ ὅποια ὅδηγει εἰς τὴν γένεσίν των. Ἡ ἴστορία, συνιστῶσα τὴν ὑπαρξιν πράξεων καὶ ἔργων, ἔξηγεῖται, ἀποκαλυπτομένου τοῦ νοήματος, συλλαμβανομένης τῆς ἀξίας ἐκάστης πράξεως καὶ ἐκάστου ἔργου. Μὲ τὸ νὰ διαπιστώσωμεν—ὅπως διαπιστοῦμεν εἰς τὴν φύσιν—, ὅτι κάτι ἔπειτε κατ’ ἀνάγκην νὰ γίνῃ, δὲν ἔξηγοῦμεν τίποτε εἰς τὴν ἴστορίαν· δὲν ἔξηγοῦμεν, πῶς αὐτὸ τὸ «κάτι» ἔχει ἀξίαν μεγαλειτέραν ἐκείνης, τὴν ὅποιαν ἔχει κάτι ἄλλο, τὸ ὅποιον ἐπίσης ἐγένετο κατ’ ἀνάγκην. Δὲν εἰσδύομεν εἰς τὸ νόημα τῆς ἴστορικῆς πράξεως, ἀλλὰ τὴν ἀντιπαρεοχόμεθα ἀπλῶς καὶ ἵκανοποιούμεθα, συλλαμβάνοντες, ἀντὸ αὐτῆς, τὸ εἶδωλόν της, τὴν σκιάν της μὲ τὰς ἔξωτερικὰς καὶ ποσοτικάς, τὰς μόνας ὑπὸ τοιούτους ὅρους ὀρατάς, διαστάσεις της. Ὁ θετικισμός, ὁ ὅποιος ἦθέλησε νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ τὴν ἴστορίαν, ὅπως ἐρμηνεύεται ἡ φύσις, ἀπετέλεσε χρήσιμον εἰς τὴν ἴστορίαν τοῦ πνεύματος περιπέτειαν, διότι ἀπέδειξε τὴν ἀδυναμίαν του, ὅπως ὅδηγήσῃ εἰς κατανόησιν τῆς ἴστορίας· οἵ καρποί του—ἔφ’ ὅσον δὲν ἦσαν κλοπιμαῖοι (καὶ τοῦτο συνέβη εἰς μεγάλην κλίμακα), ἔφ’ ὅσον δηλαδὴ δὲν ἐπετεύχθησαν, παρὰ πᾶσαν θετικιστικὴν ἐπαγγελίαν, διὰ τῆς ὅδοῦ τῆς οὐσιαστικῆς ἐρμηνείας—ὑπῆρξαν καρποὶ ἐστερημένοι χυμοῦ, ἔηροί, ἀνίκανοι νὰ ἵκανοποιήσουν τὰς γευστικὰς ἀνάγκας τοῦ πνεύματός μας. Ὁ θετικισμὸς

ἀπέδειξε μόνος του τὸ ἄτοπον τοῦ ἔγχειρήματός του. Κατέστη δῆμος ἄρα γε τὸ ἄτοπον τοῦτο ἀντιληπτὸν εἰς ὅλους;

"Αν καὶ τὸ ἔρωτημα τοῦτο δὲν θὰ ἔπειπε νὰ τεθῇ, διότι εἶναι ἀδιάφορον διὰ τὴν ἀλήθειαν, ἐν ἴσχυῃ δι' ὅλους ἢ δι' ὀλίγους, ἂν εἶναι ὅλοι ἢ οἱ ὀλίγοι ἀξιοί της, τὸ θέτομεν ἐντούτοις, διότι θὰ μᾶς ὅδηγήσῃ εἰς ὠρισμένας, ἀναγκαίας ἐν τῷ προκειμένῳ, παρατηρήσεις. Ἡ περιπέτεια τοῦ θετικισμοῦ ὡδήγησε μὲν εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀποτέλεσμα, τὸ ὅποιον ἔτονίσθη ἀνωτέρῳ, ἔδωκεν δῆμος ἀντιστοίχως εἰς ἐκείνους, οἱ δποῖοι δὲν ἔχουν ἔσωθεν τὴν ἐντολὴν πρὸς τοῦτο, τὸ δικαίωμα νὰ νομίζουν, ὅτι κατέχουν τὸ πρόβλημα τῆς Ἰστορίας. Αἱ λύσεις, τὰς δποίας ὑπέδειξεν ὁ θετικισμός, εἶναι εὔκολοι, διότι συνίστανται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀποφυγὴν πάσης οὐσιαστικῆς τῶν Ἰστορικῶν προβλημάτων ἀντιμετωπίσεως. Δι' αὐτὸν οἱ πολλοὶ καὶ οἱ βέβηλοι προσεχώρησαν εἰς τὰς λύσεις αὐτάς, ἐν ᾧ, ἐν δὲν ὑπῆρχον αἱ λύσεις αὗται, θὰ ἐσιώπων, δπως καὶ πρέπει ἄλλως τε νὰ σιωποῦν. Ὁ θετικισμὸς ἔδωκε τὸ δικαίωμα εἰς τοὺς πολλοὺς νὰ νομίζουν, ὅτι μὲ μερικὰ σχήματα καὶ μερικοὺς νόμους ἔρμηνεύουν καὶ κατέχουν τὴν Ἰστορίαν, λύουν τὰ προβλήματά της. Τοὺς ἀπήλλαξε τοῦ κόπου νὰ βλέπουν (ὅπως θὰ ἔπειπε νὰ βλέπουν) εἰς πᾶσαν ἔκδήλωσιν τῆς Ἰστορίας πρόβλημα ἰδιαίτερον, οὐσίαν ἰδιαιτέραν, καὶ τοὺς παρέπεμψεν εἰς ὄρισμένους καταλόγους νόμων καὶ ἐννοιῶν, εἰς ὠρισμένα γενικὰ σχήματα, τὰ δποῖα—καὶ πολλὰ ἐὰν εἶναι—διδάσκονται εὐκόλως καὶ μανθάνονται—δπως μανθάνεται καὶ ἡ φύσις—, ἐν ᾧ ἡ Ἰστορία—(καὶ εἰς τὴν παρατήρησιν αὐτὴν ἀποδίδομεν μεγάλην σημασίαν)—δὲν μανθάνεται. Τὰ γεγονότα δις τοιαῦτα μὲ τὰς ἡμερομηνίας των καὶ μὲ τὰ δνόματα ἐκείνων, οἱ δποῖοι συνδέονται μὲ τὴν προβολήν των, αὐτὰ δλα εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ τὰ μάθῃ κάθε ἀνθρώπος, ὁ δποῖος θὰ μελετήσῃ μὲ ἐπιμέλειαν καὶ προσοχήν. Δὲν ἀποτελοῦν δῆμος αὐτὰ τὴν Ἰστορίαν. Ὁπως ἔνα ἔργον τέχνης—ἔργον καὶ αὐτὸν Ἰστορικόν—, οὗτο καὶ κάθε πρᾶξις, κάθε ἔκδήλωσις τῆς Ἰστορικῆς ζωῆς ἀπαιτεῖ, διὰ νὰ συλληφθῇ. Ἐμβαθυνσιν εἰς τὸ νόημά της, εἰς τὴν οὐσίαν της, εἰς τὴν ἀξίαν της, εἰς τὸ μικρὸν ἢ μέγα ποσοστὸν τῆς ἀτομικότητός της, ἀπαιτεῖ λοιπὸν ἐμβαθυνσιν, ἢ δποία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δι' ἀπλῆς, δσονδήποτε ἐπιμελοῦς, μελέτης, ἄλλὰ προϋποθέτει εἰδικὴν πρὸς τοῦτο ἴκανον.

τητα, προϋποθέτει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ θεωροῦντος βάθος ἀνάλογον ἔκείνου, τὸ δποῖον ἔχει καὶ ἡ θεωρουμένη πρᾶξις. Εἰς τὴν ἰστορίαν κάθε πρᾶξις εἶναι—ῶς πρὸς ὥρισμένα τούλαχιστον στοιχεῖα της, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δὲ τούτων καὶ ὡς πρὸς τὸ ὅλον της—ἄτομον ἴδιαίτερον· δὲν εἶναι ἀπλοῦν ἀντίτυπον γενικωτέρου τινος εἴδους κατ^ο ἀφηρημένον λογικὸν τρόπον συλλαμβανομένου. Πρέπει λοιπὸν ἐνώπιον πάσης ἰστορικῆς πρᾶξεως, ἐνώπιον πάσης ἰστορικῆς ἐκδηλώσεως, νὰ λαμβάνῃ ὁ θεωρῶν στάσιν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀξίαν της· πρέπει νὰ τὴν ζήσῃ διὰ νὰ τὴν ἐννοήσῃ. Προαλλήλως πρὸς τὴν κατανόησίν της βαίνει —διὰ νὰ εἶναι ἡ κατανόησις πραγματικὴ—κάποια ἴδιαζουσα ἀνάπτυξις τοῦ ἴδιου τοῦ ἔαυτοῦ μας, κάποια ἀνάτασις πνευματικὴ καὶ ψυχική, διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς δροίας δὲν εἶναι ὅλοι ἕκανοι. Ἡ ἰστορία—καὶ αὐτὸς τὴν διακρίνει ἐπίσης οὐσιωδῶς ἀπὸ τὴν φύσιν—ζητεῖ ὅχι μόνον εἰς τὴν πρᾶξιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τοὺς ἐκλεκτούς. Ἐὰν ἡ φύσις ζητεῖ τοὺς ἐκλεκτοὺς μόνον διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν μυστηρίων της, ὅχι ὅμως καὶ διὰ τὴν ἐκμάθησιν ἔκείνων, τὰ δποῖα οἵ ἐκλεκτοὶ θὰ ἀποκαλύψουν, ἡ ἰστορία ἀπαιτεῖ ἀπὸ κάθε θεωρητήν της νὰ εἶναι ἐκλεκτός. “Οσα εἶδεν ὁ «ἔνας» — καὶ ἀν ἄκρη διετυπώθησαν — δὲν τὰ βλέπει καὶ ὁ ἄλλος, δσονδήποτε καὶ ἀν ἐγκύψῃ εἰς τὰ διατυπωθέντα. Ἡ ἰστορία δὲν ζητεῖ μόνον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν τοὺς ἥρωας· δὲν ζητεῖ μόνον κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πραγματικῆς της ἐκδηλώσεως ἔκείνους, οἱ δροῖοι εἶναι ἀξιοί νὰ δώσουν ἔκφρασιν καὶ μορφὴν εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀγωνίαν της· ἡ ἰστορία ζητεῖ καὶ ἀπὸ τοὺς θεωρητάς της τὸν ἥρωϊσμὸν τῶν πεσόντων, τὸ βάθος τῶν καλλιτεχνικῶς διαμορφωσάντων τὴν θέλησιν καὶ ἀγωνίαν της, τὴν δύναμιν τῶν πολιτικῶν της ἀθλητῶν. Ἐκεῖνος, ὁ δροῖος δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν ἀπαίτησιν αὐτὴν τῆς ἰστορίας, δὲν βλέπει τὴν ἰστορίαν. Εἰς μάτην θὰ ζητήσῃ αὐτὸς ἀπὸ τὸν θετικισμὸν καὶ ἀπὸ τὰ σχήματα τοῦ θετικισμοῦ, ἀπὸ τοὺς νόμους καὶ τὰς συνταγάς του βοήθειαν. Ἡ ἰστορία θὰ μείνῃ δι^ο αὐτὸν ἀφωνος, νεκρά. Θὰ μείνῃ ἀφωνος, διότι φορεῖς τῆς ἰστορίας καὶ ἔκτελεσται τῶν ἐντολῶν της εἶναι ἀνθρωποι καὶ μάλιστα ἀνθρωποι μεγάλοι. Ἐὰν εἰς τὴν κοινωνικήν μας ζωὴν χρειάζωνται κόποι καὶ ἀγῶνες, ἐὰν χρειάζεται καὶ κάτι περισσότερον ἀπὸ τοὺς κόπους, ἐὰν χρειάζεται ψυχικὴ συγγένεια διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς στενὴν πρόσ

ἄλλον τινα ἐπαφήν, διὰ νὰ συνάψωμεν σχέσιν φιλίας, πόσον μεγαλείτεροι κόποι καὶ ἀγῶνες, πόσον μεγαλειτέρα ψυχικὴ προδιάθεσις ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς φορεῖς τῆς Ἰστορίας (λαοὺς καὶ μεμονωμένους ἀνθρώπους), οἵ διοῖοι δὲν εἶναι καν παρόντες, δὲν εἶναι καν πλησίον μας διὰ ν' ἀντλήσωμεν τοῦλάχιστον ἀπὸ τὴν παρουσίαν καὶ φιλοφρόσυνην των, ἀπὸ τὴν ἄμεσον κίνησιν καὶ ἀναπνοήν των τὸ θάρρος τῆς ἐπικοινωνίας. Ἡ Ἰστορία ἔχει ἀνθρώπους ὃς φορεῖς καὶ ἐκτελεστάς τῶν ἐντολῶν της. Ποία ἀκριβῶς ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν Ἰστορίαν, αὐτὸ δὲν ἀπὸ ελέση τὸ θέμα τῆς ἐπομένης παραγράφου.

2.—Ο ἀνθρώπος δὲν εἶναι, εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν Ἰστορίαν, ἀπλοῦς. Τονίζομεν τὴν φράσιν: «εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν Ἰστορίαν», διότι δὲν συζητοῦμεν καν τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν φύσιν, τὴν βιολογικὴν δηλαδὴ καὶ ψυχολογικὴν του ὑπαρξιν. Ἀρκεῖ νὰ λεχθῇ ἐνταῦθα, διτι δσα ἀπαρτίζουν τὴν φυσικήν, δηλαδὴ βιολογικὴν καὶ ψυχολογικὴν του ὑπαρξιν, συνιστοῦν τοὺς ἀπαραιτήτους δρους τῆς Ἰστορικῆς του ὑπάρχεως, τοὺς δρους, ἀνευ τῶν δροίων δὲν θὰ ἥτο δυνατὸν — δπως εἶναι αὐτονόητον — νὰ ζῇ δ ἀνθρώπος καὶ Ἰστορικῶς. Ὁμιλοῦντες πάντως περὶ «ὅρων» — καὶ αὐτὸ πρέπει ἐπίσης νὰ τονισθῇ — δὲν ἐννοοῦμεν τὰ οὐσιαστικῶς συστατικὰ στοιχεῖα τῆς Ἰστορικῆς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχεως. Ἡ βιολογικὴ καὶ ψυχολογικὴ ὑπαρξις τοῦ ἀνθρώπου δὲν προσδιορίζει οὐσιαστικῶς, ἀλλὰ πλαισιώνει ἀπλῶς τὴν Ἰστορικήν του ὑπαρξιν, δπως πλαισιώνουν τὴν τελευταίαν ταύτην καὶ οἱ γεωγραφικοὶ π. χ. δροι, ὑπὸ τοὺς δροίους ζῇ καὶ ἀναπτύσσεται Ἰστορικῶς δ ἀνθρώπος. Οἱ γεωγραφικοὶ συγκεκριμένως δροι — δι' αὐτῶν δὲ καὶ οἱ ἐν πολλοῖς ἀπ' αὐτῶν ἔξαρτώμενοι ψυχολογικοὶ δροι — δίδουν ἀφορμὴν ἥ τι θέτουν ἀντιστρόφως φραγμοὺς εἰς ὁρισμένας ἐκδηλώσεις, δὲν προσδιορίζουν δμως καὶ τὸ νόημα, τὴν ἀξίαν, τὸν βαθμὸν τῆς Ἰστορικότητος τῶν ἐκδηλώσεων τούτων. Ἐπιτρέπουν ἥ ἀποκλείουν (καὶ δὴ ἀπλῶς μέχρις ὁρισμένου σημείου), διευκολύνουν μᾶλλον ἥ δυσχεραίνουν τὰς περὶ ὅν δ λόγος ἐκδηλώσεις, δὲν συνιστοῦν δμως καὶ τὰς ἐκδηλώσεις ὡς τοιαύτας, εἰς τὴν ἔκτασιν καὶ τὸν βαθμόν, εἰς τὴν ποιότητα τῆς Ἰστορικότητος των. Προκειμένου λοιπὸν νὰ ἔξετάσωμεν τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν Ἰστορίαν, δὲν ἔχομεν ἀνά-

κην νὰ λάβωμεν ὅπερ δψιν τὴν βιολογικὴν καὶ τὴν ψυχολογικὴν του ὕπαρξιν εἰ μὴ ὡς ἀπλῆν προϋπόθεσιν.

Εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν ἴστορίαν δὲν εἶναι ὁ ἀνθρώπος ἀπλοῦς. Ἐπαναλαμβάνομεν τὴν φράσιν, διότι δὲν εἶναι αὐτονόητος καὶ ἔχει ἀνάγκην διεξοδικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ ἀνθρώπος σχετίζεται πρὸς τὴν ἴστορίαν πρῶτον μὲν ἐφεύρεσσον καὶ καθ' ὅσον (καθ' ὃν βαθμὸν συγκεκριμένως) σχετίζεται πρὸς τὸν ἑαυτόν του, δεύτερον δὲ ἐφεύρεσσον καὶ καθ' ὅσον σχετίζεται πρὸς τοὺς ἄλλους. Καὶ εἰς τὰς δύο αὗτὰς περιπτώσεις ὕπονοοῦμεν τὴν ὕπαρξιν συγκεκριμένου προσώπου καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς συγκεκριμένου καὶ ὅχι ἀφηθημένου, ὡς οὐσιαστικοῦ καὶ εἰδικοῦ καὶ ὅχι ἀπλῶς ὡς τυπικοῦ καὶ γενικοῦ ὑποκειμένου. Τὴν ἔννοιαν τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς εἴδους γενικοῦ, ὡς συνειδήσεως ἐν γένει, ἔννοιαν, ἡ ὅποια χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας μόνον ὡς ὑπόθεσις καὶ ὅδηγεῖ, ὅσακις ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ὑποθέσεως, εἰς τὴν συγκρότησιν ἐνὸς ἐστερημένου σαρκῶν καὶ ἀληθινῆς ὑπάρξεως τυπικοῦ τῆς ζωῆς ὑποκειμένου, ἐνὸς παραδόξου ὡς πρὸς τὴν κανονικότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν γυμνότητά του φιλοσοφικοῦ Ροβινσῶνος—, τὴν ἔννοιαν αὐτὴν θὰ ὑποθέσωμεν καὶ ἡμεῖς, διότι ἡ ὑπόθεσις εἶναι ἀναγκαῖα, ἐφεύρεσσον ἀντιπαρατάσσομεν τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸν κόσμον ἐν γένει, θὰ τὴν ὑποθέσωμεν δύμως, ὑπερπηδῶντες αὐτὴν ταῦτοχρόνως, διότι σκοπός μας δὲν εἶναι νὰ ἀντιπαρατάξωμεν τὸν ἀνθρώπον «ἐν γένει» πρὸς τὸν κόσμον «ἐν γένει», ἀλλὰ νὰ συσχετίσωμεν τὸν ἀνθρώπον ὡς συγκεκριμένον ὃν πρὸς τὴν συγκεκριμένην ἴστορίαν αὐτοῦ καὶ ἀλλων.

Εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὸν ἑαυτόν του ζῆ ὁ ἀνθρώπος διαφόρους φάσεις, ἡ ἴστορικότης τῶν ὅποιων ποικίλλει. Ἡ ποικιλία αὐτὴ δὲν εἶναι πρόβλημα ψυχολογικόν. Τὸ θεμελιῶδες σφᾶλμα τῆς φιλοσοφικῆς (ἰδεαλιστικῆς συγκεκριμένως) τυποχρατίας—σφᾶλμα, διὰ τοῦ ὅποιου ἔξουδετερώνει αὕτη τὴν κατ' ἀρχὴν βεβαίως εὐεργετικὴν ἐπίδρασίν της—εἶναι τοῦτο: ὅτι θεωρεῖ πᾶν τὸ μὴ τυπικὸν ὡς ψυχολογικὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τυχαῖον. Ἐὰν τὰ πράγματα εἶχον οὕτω, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παρατηρῇ ἡ ἴστορία φιλοσοφικῶς. Ἡ ἴστορία ἔμφαντει τὴν ποικιλίαν ὡς οὐσίαν καὶ ὅχι ἀπλῶς ὡς σύμπτωσιν ἢ πλάνη, ὅχι ἀπλῶς ὡς παρέκκλισιν ἢ τυχαίαν ὑποκειμενικότητα. Ἀπὸ ἐπόψεως λοιπὸν οὐσίας, νοηματικῶν δηλαδὴ περιεχομένων τῆς ὑπάρξεως του,

σχετίζεται δὲ ἀνθρωπος, ὡς ὁν ἴστορικόν, πρὸς τὸν ἑαυτόν του μέσῳ σειρᾶς ὅλοκλήρου φάσεων, αἱ δποῖαι ποικίλλουν ὡς πρὸς τὰ συνιστῶντα αὐτὰς στοιχεῖα ἀτομικότητος. Ἡ ἀτομικότης—ὅπως τὴν ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα—δὲν εἶναι ὑποχειμενικὴ αὐθαιρεσία, δὲν εἶναι σύμπτωσις, δὲν εἶναι ψυχολογικῶς συλληπτὸν περιστατικόν. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ αὐτὰ ὅλα εἰς τὸν ἀνθρωπόν, δροῦν καὶ αὐτὰ καὶ συνυφαίνονται πρὸς τὴν ὅλην ὑπαρξίν του ἀνθρώπου, μειώνουν δὲ αὐξάνουν τὴν ἀντοχὴν καὶ δύναμίν του, παρεμβάλλονται μεταξὺ τῶν διαφόρων πλευρῶν τῆς ἴστορικῆς του ὑπάρξεως καὶ διακόπτουν, διασποῦν—ἄλλοτε πολύ, ἄλλοτε ὀλιγάτερον—τὴν ἐνότητά της. Ἡ ἀτομικότης ὅμως, ὅπως τὴν ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα καὶ ὅπως πρέπει νὰ γίνεται νοητή, εἶναι, καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη, ἀσχετος πρὸς ὅλα αὐτὰ τὰ παράσιτα τῆς ἴστορικότητος. Ἡ ἀτομικότης εἶναι τὸ ποσοστὸν του ἀπολύτου, τὸ δποῖον ἔχει πραγματοποιηθῆ καὶ ἐνσαρκωθῆ εἰς τὴν ὑπαρξίν ἐκάστου ἀνθρώπου· ὅχι λοιπὸν του ἀπολύτου, τὸ δποῖον δφείλει τὴν ὑπαρξίν του ἀπλῶς εἰς τὴν γενικότητα καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν ἔλλειψιν συγκεκριμένου περιεχομένου, ἀλλὰ του ἀπολύτου, τὸ δποῖον κατέστη συγκεκριμένον καὶ ἔχει ἐνανθρωπισθῆ. Ἡ ἀτομικότης συνιστᾷ τὴν συμμετοχήν μας εἰς τὸ θεῖον, εἰς τὸ ἀπόλυτον. Εἰς τὴν ψυχὴν παντὸς ἀνθρώπου ὑπάρχει, ὡς περιεχόμενον οὐσιαστικόν, κατὰ τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν ποικίλει βεβαίως τοῦτο ἀναλόγως τῆς πυκνότητος, τὴν δποίαν ἔχει δὲ ὑπαρξίες ἐκάστου· ὑπάρχει ὅμως πάντως (ἀδιάφορον εἰς ποίαν ἔκτασιν) καὶ εἰς τὴν ψυχὴν του τελεταίου τῶν ἀνθρώπων. Καὶ δὲ πτωχότερος τῶν ἀνθρώπων εἶναι, ὡς πρὸς τὸ σημεῖον, τὸ δποῖον συνιστᾷ τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν στοιχεῖον τῆς ψυχῆς του, πλουσιώτερος δὲν τῶν ἄλλων.

Τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν στοιχεῖον, τὸ δποῖον στεγάζει δὲ ψυχὴ του ἀνθρώπου (δὲ ψυχὴ του, εἰς τὴν γενικωτάτην τῆς λέξεως ἐννοιαν), δὲν κατέχεται ὑπὸ παντὸς ἀνθρώπου κατὰ τρόπον συνειδητόν. "Ἄν καὶ ἐκδηλοῦται εἰς τὰς πράξεις, εἰς τὰ βῆματα, εἰς τὰς χειρονομίας παντὸς ἀνθρώπου, παρέρχεται ἀπαρατήρητον ὅχι μόνον ἀπ' ἐκείνου, χάριν του δποίου ἐκδηλοῦται, δηλαδὴ ἀπὸ του πλησίου μας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ὅμματα ἐκείνων, εἰς τοὺς δποίους ἀνήκει, ἀπὸ τοὺς δποίους ἐκπορεύεται. Λαμβανομένου ὑπὸ δψιν, δτι τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν, ὡς μο-

ναδικὸν καὶ λογικῶς ἀσύλληπτον, προϋποθέτει δημιουργικὴν εἰς τὸν ἔαυτόν μας ἐμβάθυνσιν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ζῇ ζωὴν συνειδητὴν παρὰ μόνον εἰς τὴν ψυχὴν ἔκείνων, οἱ δποῖοι εἶναι δημιουργοὶ καὶ εἶναι τεταγμένοι νὰ προσθέσουν, ἐν ὄνόματί του, νέα εἰς τὴν ἴστορικὴν ζωὴν στοιχεῖα, νὰ δώσουν εἰς τὰ ἀπολύτως ἀτομικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔαυτοῦ των μορφὴν ἴστορικῶς σημαντικήν, νὰ ὑπερνικήσουν μὲ ἄλλας λέξεις τὴν ἀντινομίαν, ἢ δποία ὑπάρχει λογικῶς μεταξὺ τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ. Εἰς τὴν τέχνην ἀκριβῶς ἐκδηλοῦται ἢ δημιουργικὴ ἀρσίς τῆς λογικῆς αὐτῆς ἀντινομίας κατὰ τρόπον ἐμφανῆ καὶ εὐκόλως συλληπτόν. Μᾶς φυλάνει δμως ἢ διαπίστωσις αὐτὴ προσωρινῶς. Περὶ τῶν δημιουργῶν θὰ δμιλήσωμεν κατωτέρῳ ίδιαιτέρως.
Ἐδῶ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ μᾶς ἐνδιαφέρει ὡς πρόβλημα ἀναφερόμενον εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς κοινόύς, εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς καθημερινῆς ζωῆς, εἰς ἔκείνους, οἱ δποῖοι δὲν ἔχουν συνείδησιν τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, τὸ δποῖον ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχὴν των, καὶ δὲν εἶναι κατ' ἀκολουθίαν εἰς θέσιν, ἐφ' ὅσον δὲν κυριαρχοῦν τούτου συνειδητῶς, νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν ὡς ἀφετηρίαν ἴστορικῆς δημιουργίας. Μᾶς ἐνδιαφέρει δὲ τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν καὶ ὡς πρόβλημα τοιοῦτον ίδιαιτέρως, διότι καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν του αὐτὴν—τὴν καθολικὴν καὶ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους περιλαμβάνουσαν—ἀποτελεῖ, παρὰ τὴν ἐκ πρώτης ὅψεως δημιουργουμένην ἀντίθετον ἐντύπωσιν, πρόβλημα ἴστορικότητος.
Ἐκ πρώτης ὅψεως τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν, ἔκεινο συγκεκριμένως, τὸ δποῖον ἐκδηλοῦται, χωρὶς νὰ γίνεται ἀντιληπτόν, χωρὶς νὰ προσλαμβάνῃ μορφὴν συνδέουσαν συνειδητῶς ἔκεινον, ἀπὸ τοῦ δποίου ἐκπορεύεται, πρὸς ἄλλον τινα, δὲν ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς ἴστορικότητος τοῦ ἀνθρώπου.
Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ δὲν συναντῶνται, ἀλλὰ διασπῶνται οἱ ἀνθρώποι ἀπ' ἄλλήλων.
Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ προκαλοῦνται τὰ χάσματα; χάσματα ὅχι μόνον μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μεταξὺ ἐκάστου ἐξ ἡμῶν καὶ τοῦ ιδίου τοῦ ἔαυτοῦ μας.
Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ καὶ ἐν ὄνόματί του μένομεν ἀγγωστοι εἰς τὸν κόσμον, ξένοι πρὸς ὅλους καὶ ξένοι πρὸς τὸν ἔαυτόν μας τὸν ίδιον. Πῶς εἶναι δυνατὸν αὐτό, τὸ δποῖον ὑπάρχει ὡς χάσμα καὶ ὡς παράγων τῆς «αἰωνίας ξενητειᾶς», πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελῇ—ἐν ὧ συνιστᾷ τὴν ἔλλειψιν πάσης συνοχῆς—στοιχεῖον ἴστορικότητος;
Πῶς εἶναι δυνατὸν

νὰ γίνεται καν̄ ἀντικείμενον διαπιστώσεως καὶ νὰ μᾶς ἐπιτρέπῃ νὰ δημιουργήσουμεν περὶ αὐτοῦ;

Ἄναγκη λογικὴ μᾶς ὅδηγεῖ εἰς τὴν διαπίστωσιν τοῦ ἀλόγου, εἰς τὴν διαπίστωσιν μᾶλλον τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀλόγου ως στοιχείου τῆς πνευματικῆς, Ἰστορικῆς ὁντότητας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐπαφὴ—ἐφ' ὅσον συντελεῖται μέσῳ τοῦ πνεύματος—προϋποθέτει ἀπόστασιν. Ἡ ἐπικοινωνία—ἐφ' ὅσον συντελεῖται δι' ὅδοῦ συνειδητῶς χαρασσομένης· ἐπὶ ἔδαφους, τὸ δποῖον θὰ ἥτο ἀνύπιρκτον, ἐὰν δὲν ἔχαράσσετο ἐπ' αὐτοῦ ὅδος—προϋποθέτει χάσμα. Ὁ ἐπὶ ταῦτοσήμων, λογικῶς συγκεκροτημένων νοημάτων βασιζόμενος σύνδεσμος προϋποθέτει δύο σημεῖα, τὰ δποῖα ἐπικοινωνοῦν, ἀν καὶ μένουν (ἢ μᾶλλον: ἐπειδὴ ἀκριβῶς μένουν) μακρὰν ἀλλήλων. Ἐὰν δὲν ἔμενον μακρὰν ἀλλήλων, δὲν θὰ ἥτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἐπικοινωνία. Ἐπαφὴ καὶ ἐπικοινωνία μεταξὺ ἀνθρώπων δὲν σημαίνει ποτὲ—εἰς καμμίαν ἀπολύτως περίπτωσιν—ταῦτα. Ἡ ταῦτης θὰ ἦρε τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἐπικοινωνίας. Ἄναγκη λοιπὸν νὰ προϋποθέσωμεν τὴν ἀπόστασιν, ὅχι μόνον ως σχετικήν, ἀλλ' ως ἀπόλυτον ἀπόστασιν, διὰ νὰ ἔρμηνεύσωμεν τὴν ἐπαφήν. Ἄναγκη νὰ προϋποθέσωμεν τὸ χάσμα καὶ τὰς ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν ὑψουμένας πλευρὰς τοῦ χάσματος διὰ νὰ γίνῃ νοητὴ ἡ ὑπαρξίας τῆς γεφύρας. Αἱ πλευραί, αἱ δποῖαι, ὑψούμεναι ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν, συνιστοῦν τὸ χάσμα, μόνον διὰ τοῦ θαύματος εἶναι δυνατὸν νὰ μεταποιηθοῦν καὶ νὰ ἔλθουν ως τοιαῦται εἰς ἐπαφὴν πρὸς ἀλλήλας. Τὸ θαῦμα ὅμως δὲν εἶναι καθημερινόν. Τὸ θαῦμα, δηλαδὴ τὸ ἀνεξιχνίαστον καὶ ἀνεξήγητον εἰς τὴν Ἰστορίαν, εἶναι ἡ δημιουργία. Αὕτη βεβαίως μετακινεῖ καὶ ὅρη, μεταβάλλει τὴν μορφὴν ὅλοκλήρου τοπείου, τροποποιεῖ τὰς διαστάσεις τοῦ ὁρίζοντος. Αὕτη δίδει εἰς τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν τὴν μορφὴν τῆς κοινωνικότητος, χωρὶς ν' ἀφαιρῇ ἀπ' αὐτοῦ τὴν μοναδικότητα καὶ τὴν ἀναγκαίαν εἰς πᾶν τὸ μοναδικὸν «ἔξω - λογικὴν» ὁντότητα.

Ἄς καταλήξωμεν λοιπὸν εἰς συμπέρασμα: ἡ Ἰστορικότης προϋποθέτει (καὶ δὴ ὅχι ἀπλῶς ως ἔξωτερικὸν τῆς ὑπάρξεως της ὅρον, ἀλλ' ως συστατικὸν αὐτῆς στοιχεῖον) τὴν ἀτομικότητα, τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν. Τὰ ζῶα, ἀν καὶ ἔχουν ἐπαφὴν καὶ ἐπικοινωνίαν, στεροῦνται Ἰστορικότητος, δὲν ἔχουν ἐπαφὴν πνευματικήν, Ἰστορικήν, διότι ἀπλού-

στατα δὲν περικλείουν εἰς τὴν ὕπαρξιν των καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀποστάσεως, τὰ στοιχεῖα δηλαδὴ τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν εἶναι τὸ ἀναγκαῖον a priori τῆς ἴστορικότητος. "Οσον περὶ μεσότερον εἶναι τοῦτο ἀνεπτυγμένον—καὶ οὗτῳ βλέπομεν, πῶς ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς πρὸς τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν ἀσυνειδήτου ἔστω σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἔξαρταται δι βαθμὸς τῆς ἴστορικότητάς του—, τόσον μεγαλειτέρα ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἴστορικὴ αὐτῶν ἐντολῇ. Τὸ ζῶον, μὴ γνωρίζον ἀπόστασιν, δὲν ἔχει καὶ προθρισμὸν ἴστορικόν. Ο πρωτόγονος, δι διποῖος κατέχει μόνον ἵχνη ἀτομικότητος καὶ ἀποστάσεως, εὑρίσκεται εἰς κατάστασιν ἀναμονῆς τῆς ἴστορίας. Ἐδῶ ἀρχίζει νὰ ὑποφέσκῃ ἡ ἴστορία κατὰ τρόπον ἀνάλογον ἐκείνου, καθ' ὃν ὑποφέσκουν εἰς τὴν παιδικὴν ἥλικιαν—ἕπει μορφὰς ἐπικινδύνους καὶ ἐπιδεκτικὰς διαστροφῆς—τῆς ἥβης τὰ συμπτώματα. Ἰστορία πλέον προβάλλει καὶ ὑπάρχει, όταν οἱ ἀνθρώποι—καὶ χωρὶς νὰ ἔχουν δῆλοι συνείδησιν τῆς ἀτομικότητός των—ῶθιοῦνται ὑπ' αὐτῆς ἀσυνειδήτως (πάντως δὲ ὕπὸ τὴν καθοδήγησιν ἐνὸς ἔστω, δι διποῖος κατέχει καὶ συνειδητῶς, τῆς ἀτομικότητός του τὴν ὕπαρξιν) εἰς τὴν σύναψιν σχέσεων τεινουσῶν εἰς τὸ νὰ γεφυρώσουν τὸ μεταξύ των χάσμα, χάσμα, τὸ διποῖον, ἐλὰν ἔμενεν εἰς τὴν πρωτόγονον φυσικὴν κατάστασιν, δὲν θὰ προέβαλλε καὶ δὲν θὰ εἶχεν ἀνάγκην γεφυρώσεως. Ἀναλόγως τῆς (ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως δρώσης) ἀτομικότητος ἑκάστου, ποικίλλει καὶ ἡ ἴστορικὴ τῶν ἀνθρώπων ἀποστολή, ποικίλλει ἡ ἔκτασις τοῦ χάσματος, τὸ διποῖον πρέπει νὰ γεφυρωθῇ, ποικίλλει ἐπομένως καὶ ἡ ἔντασις τῆς προσπαθείας, ἡ διποία καταβάλλεται πρὸς γεφύρωσίν του. Εἰς τοὺς μεγάλους, τοὺς δημιουργικοὺς τύπους, οἱ διποῖοι ἔχουν καὶ συνείδησιν τῆς ἀποστάσεως, κυριαρχοῦντες τοῦ εἰς τὴν ψυχήν των δρῶντος ἀπολύτως ἀτομικοῦ στοιχείου, ἡ προσπάθεια αὐτὴ προσλαμβάνει μορφὰς τιτανικάς· ἡ ἴστορικὴ ἐντολὴ τούτων ὑπερβαίνει τὰ δρια τοῦ συνήθους καὶ καθημερινοῦ· αὐτοὶ δὲν εἶναι μᾶλις ὅντα ἴστορικά, ἀλλ' εἶναι τύποι κοσμοϊστορικοί. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι μεγαλειτέρα, ἀσυγκρίτως μεγαλειτέρα ἡ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀπόστασίς των, ἐπειδὴ—ἔχοντες καὶ συνείδησιν αὐτῆς καὶ τοῦ προκαλοῦντος ταύτην ἀπολύτως ἀτομικοῦ στοιχείου τῆς ὑπάρχεως των—εὗρος.

σκονται εἰς συνειδητὴν πρὸς τὸ περιβάλλον τῶν ἀντίθεσιν καὶ γνωρίζουν, ὅτι οἱ συμβιβασμοὶ καὶ αἱ τεχνηταὶ γεφυρώσεις δὲν σώζουν τὴν κατάστασιν, ἐπειδὴ ἀγαποῦν ἐκεῖνο, τὸ δποῖον μόνοι αὐτοὶ κατέχουν καὶ πονοῦν ὑπὸ τὸ βάρος τῆς μονώσεως ταύτης, δι' αὗτὸν φθάνουν —ἐὰν εἶναι πράγματι μεγάλοι—μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀντιπαραταχθοῦν εἰς τὴν μοῖραν τῶν (τὴν μοῖραν τοῦ ἔαυτοῦ των καὶ τῶν ἄλλων), δίδουν κατὰ τρόπον, διὸ δποῖος οὐδέποτε ἐπαναλαμβάνεται, κατὰ τρόπον δημιουργικόν, ἀντικειμενικὴν μορφὴν εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπολύτου ἀτομικότητός των, προσθέτουν εἰς τὴν Ἰστορίαν νέα, ἀπολύτως νέα, στοιχεῖα ζωῆς, ζωῆς κοινωνικῆς, ζωῆς συνιστώσης ἀκριβῶς νέους τρόπους ἐπικοινωνίας τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἄλλήλους.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω κατεφάνη, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἔαυτόν του συνυφαίνεται—προκειμένου νὰ ἔξαρτήσωμεν ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς σχέσεως ταύτης τὸν βαθμὸν τῆς Ἰστορικότητος ἐκάστου—πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους. "Οταν λέγωμεν, ὅτι ὁ βαθμὸς τῆς ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως δρώσης ἀτομικότητός μας, προσδιορίζων τὸν βαθμὸν τῆς ἀποστάσεώς μας ἀπὸ τοὺς ἄλλους, συνιστᾶ καὶ τὴν ἔκτασιν, τὸν βαθμὸν τῆς Ἰστορικῆς μας ἐντολῆς, θίγομεν τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεώς μας πρὸς τοὺς ἄλλους ὡς πρόβλημα ἐντολῆς πηγαζούσης ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ γεφυρωθῇ ἢ ἀπ' αὐτῶν ἀπόστασίς μας. Ἡ γεφύρωσις αὐτή, εἰς τὰς συνήθεις περιπτώσεις (ἔξαιροῦμεν δηλαδὴ τὰς εἰδικὰς περιπτώσεις τῶν δημιουργῶν), συντελεῖται, μὴ αἰρομένης κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διόλου τῆς οὐσιαστικῆς ἀποστάσεως, ἢ δποία ἄλλως τε δὲν εἶναι καὶ συνειδητή, διὰ τῶν προσδιοριζόντων τὴν συνείδησίν μας νοημάτων, τὰ δποῖα δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀτομικά, διὰ τῶν λογικῶς λοιπὸν συγκεκροτημένων νοημάτων, τὰ δποῖα, ὡς ἐκ τῆς λογικότητός των, εἶναι κατ' ἀρχὴν εἰς ὅλους προσιτά, εἶναι κοινὰ μᾶλλον εἰς ὅλους, εἶναι τὰ προσδιορίζοντα τὴν κοινωνικότητα ἀκριβῶς τῆς συνειδήσεώς μας. Ἡ διάκρισις αὐτὴ μεταξὺ λογικῶν καὶ μὴ λογικῶν νοημάτων, μεταξὺ κοινωνικῶν (ἢ τυπικῶν) καὶ μὴ κοινωνικῶν (δηλαδὴ ἀπολύτως ἀτομικῶν) νοημάτων, εἶναι οὐσιώδης, χωρὶς ὅμως νὰ σημαίνῃ, ὅτι εἰς τὴν ζωὴν τὰ νοήματα αὐτά, ὡς συστατικὰ στοιχεῖα τῶν πράξεων καὶ ἔργων μας, ζοῦν ζωὴν ἀνεξάρτητον ἀπὸ ἄλλήλων. Εἰς πᾶσαν πρᾶξην

μας συνυφαίνονται τὰ νοήματα αὐτά, ἐν καὶ συνήθως εἰς τὴν συνείδησίν μας ἡ πρᾶξις τελεῖται ὑπὸ τὴν ὄθησιν μόνον τῶν λογικῶν καὶ κοινωνικῶν νοημάτων, συλλαμβάνεται δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἀλλών ἐπίσης χάριν αὐτῶν καὶ μέσῳ αὐτῶν μόνον τῶν νοημάτων. Ἡμεῖς οἱ ἴδιοι πράττομεν συνήθως κατὰ τρόπον, ὃ ὅποιος εἶναι πλουσιώτερος καὶ ἀνώτερος τῶν σκέψεων μας, τῆς συνειδητῆς κατευθύνσεώς μας. Ἡ συνείδησίς μας δὲν εἶναι συνήθως εἰς θέσιν νὰ ὑψωθῇ εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ μας. Οἱ περισσότεροι ἀνθρώποι — καὶ αὐτὸς δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς παράδοξον — δὲν εἶναι ἀξιοι τοῦ ἑαυτοῦ των· διὸ αὐτὸς καὶ ὅτι πολυτιμότερον ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχήν των, τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν στοιχεῖον των, ἐν καὶ ἐκδηλοῦται βεβαίως καὶ δρᾶ, κρύπτεται ἐν τούτοις καὶ ἀποφεύγῃ νὰ ἀποκαλυφθῇ εἰς τὰ ὅμματά των τὰ ἴδια. Πάντως — καὶ τοῦτο κυρίως ἔχει σημασίαν — ἐκδηλοῦται καὶ συντρέχει καὶ αὐτὸς ὑπὸ τὴν μορφὴν διαφόρων ἀσυλλήπτων καὶ διὸ ἡμᾶς τοὺς ἴδιους νοημάτων εἰς τὴν σύστασιν πάσης πρᾶξεως καὶ παντὸς ἔργου μας. Καὶ ἡ γλῶσσα ἀκόμη, τὴν ὅποιαν μεταχειρίζομεν — καὶ τὴν μεταχειρίζομενα διὰ νὰ γίνωμεν ἀκριβῶς νοητοὶ εἰς τοὺς ἄλλους, ν' ἀποδώσωμεν δὲ κάτι, τὸ ὅποιον εἶναι πρωτίστως εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς νοητὸν — καὶ ἡ γλῶσσα ἀκόμη, μὲ τὰς λέξεις της καὶ τοὺς συνδυασμοὺς τῶν λέξεων καὶ φράσεών της, ἐκφράζει εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσίν της ὅχι μόνον νόημα προσιτὸν εἰς ὅλους (εἰς ὅλους ἔννοεῖται, ὅσοι ἔχουν παιδείαν ἀνταποκρινομένην εἰς αὐτό), ἀλλὰ καὶ νόημα ἀπολύτως ἀτομικόν, τοῦ ὅποιου συνείδησιν δὲν ἔχει συνήθως οὔτε αὐτὸς ὁ φορεύς του. Ἡ λέξις, οἵαδήποτε λέξις, δὲν εἶναι ἀπλῶς μονοσήμαντος ἢ δὲν ἔχει ἀπλῶς τὰς δύο, τρεῖς ἢ καὶ περισσοτέρας ἔννοίας, τὰς ὅποιας λογικῶς καὶ κατ' ἀποδοχὴν ὅλων μας ἐκφράζει, ἀλλ' ἔχει καὶ τόσας προσέτι σημασίας, ὅσοι εἶναι οἱ ἀνθρώποι, οἱ ὅποιοι τὴν μεταχειρίζονται. Καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν λοιπόν, ὅπως καὶ εἰς πᾶσαν πρᾶξιν, κατ' ἔξοχὴν μάλιστα εἰς τὴν γλῶσσαν (διότι δὲν ὑπάρχει πρᾶξις, ἢ ὅποια δὲν ἔχει ἀμεσον καὶ ἐκπεφρασμένον ἢ ἔστω ἔμμεσον καὶ ὑπονοούμενον, ἀφωνον καὶ μυστικὸν γλωσσικὸν περικάλυμμα) εἰσδύουν καὶ συνυφαίνονται μετὰ τῶν λογικῶν καὶ κοινωνικῶν νοημάτων νοήματα ἀπολύτως ἀτομικά. Τὰ νοήματα αὐτὰ πρέπει νὰ ὑποτεθοῦν ὡς ὑπάρχοντα ὅχι μόνον διότι, ἐὰν δὲν ὑπετίθεντο ὡς ὑπάρχοντα,

θὰ ἔπειτε νὰ ἔγκαταληφθῇ καὶ ἡ ὑπόθεσις περὶ τῆς ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως ἐκδηλουμένης ὑπάρξεως τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς τὴν προκειμένην συγκεκριμένως περίπτωσιν δὲν θὰ ἥτο δυνατὸν νὰ ἔξηγηθοῦν καὶ αἱ ἀπειροὶ διακυμάνσεις, τὰς ὅποιας ὑφίσταται ἡ γλῶσσα εἰς τὰ στόματα ἔκειγων κυρίως, οἱ ὅποιοι εἶναι οἱ μᾶλλον πεπαιδευμένοι καὶ οἱ ὅποιοι θὰ ἔπειτε, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἄλλος παράγων ἀποκλείων τοῦτο, νὰ μεταχειρίζωνται τὴν γλῶσσαν κατὰ τρόπον δμοιόμορφον ἢ σχεδὸν δμοιόμορφον καὶ εἰς τοὺς συνδυασμούς της ἀκόμη. Εἰς τὴν πραγματικότητα βλέπομεν, ὅτι ὅχι μόνον δὲν συμβαίνει τοῦτο, ἀλλὰ δὲν σημειοῦται καν τάσις πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆν. Ἐπειδὴ ἐναντίας μάλιστα: ὅσον περισσότερον προχωροῦμεν εἰς τοὺς κύκλους τῶν πεπαιδευμένων, ἔκεινων δηλαδή, οἱ ὅποιοι κατέχουν τὴν ἀντικειμενικῶς ὁρθὴν τῶν λέξεων καὶ δὴ πολλῶν λέξεων καὶ φράσεων ἔννοιαν, τόσον μεγαλειτέρα καὶ ἡ ἐμφανής ἀκόμη ποικιλία συνδυασμῶν καὶ διακυμάνσεων, τόσον μεγαλείτερος ὁ πλοῦτος τῶν ἀποχρώσεων καὶ καρεκλίσεων, ἀσυνειδήτων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παρεκκλίσεων προκαλουμένων ἀπὸ τὴν εἰς τὴν γλῶσσαν διείσδυσιν χωμάτων καὶ νοημάτων ἀπολύτως ἀτομικῶν. Δὲν θὰ κατεφεύγομεν εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, ἐὰν δὲν ἥτο ἡ ἐφ^ρ ἥ; βασίζεται τοῦτο παρατήρησις, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἀξία προσοχῆς καὶ μνείας. Δὲν θὰ κατεφεύγομεν, διότι τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ ἐπεχειρήσαμεν ἥδη νὰ θεμελιώσωμεν προηγουμένως διὰ τῆς ἀναγωγῆς τῆς λογικῆς εἰς τὰ τελευταῖα ὅρια καὶ ἀκράτης, διὰ τῆς ἀναγωγῆς τῆς κοινωνικότητος εἰς τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἴστορικήν της ὑπαρξιν ἔξωκοινωνικὰ στοιχεῖα της. Ἀναγνωρίσαντες τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, ἔπειτε νὰ ἀναγνωρίσωμεν δπωσδήποτε καὶ τοῦτο: ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐκδήλωσις, εἰς τὴν ὅποιαν νὰ μὴ συντρέχῃ καὶ τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν, δὲν ὑπάρχει φωνή, εἰς τὴν ὅποιαν νὰ μὴ προσθέτῃ ἥχον—ἥχον καταδεδικασμένον ἔστω εἰς τὸ νὰ μὴν ἀκουσθῇ παρ^ο οὐδενός—, δὲν ὑπάρχει σιωπὴ τέλος, εἰς τὴν ὅποιαν νὰ μὴ προσδίδῃ τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν βάθος μεγαλείτερον ἔκεινου, τὸ ὅποιον θὰ εἴχεν ἡ σιωπὴ ὡς ἀπλῆ ἀπόκρυψις νοημάτων κοινῶν καὶ εἰς ἄλλους.

3.— Ὁμιλοῦντες περὶ τῶν τυπικῶν καὶ κοινωνικῶν, τῶν κοινῶν δηλαδή· εἰς περισσοτέρους νοημάτων, διὰ τῶν ὅποιων γεφυροῦται τὸ

χάσμα, αίρεται ἔστω καὶ τεχνητῶς ἡ ἀπόστασις τῶν ἀνθρώπων ἀπ' ἄλλήλων, ἐθίξαμεν τὸ πρόβλημα τῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνίας καὶ τῆς σχέσεως της πρὸς τὴν ἴστορίαν. Κοινωνία καὶ ἴστορία εἶναι βεβαίως ἔννοιαι ἀλληλένδετοι, εἶναι ἔννοιαι, αἱ ὅποιαι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθοῦν καὶ ὡς ταῦτοι, ἐὰν συμβατικαὶ ὁρολογικαὶ ἀνάγκαι δὲν μᾶς ὕθουν ἐν τῷ προκειμένῳ εἰς τὸ νὺν χρησιμοποιήσαμεν τὸν ὅρον «κοινωνία» ὑπὸ ἔννοιαν κάπως στενωτέραν ἔχεινης, τὴν ὅποιαν δηλοῖ ὁ ὅρος «ἴστορία».

‘Υπάρχουν βεβαίως πολλοί, οἵ ὅποιοι χρησιμοποιοῦν τοὺς ὅρους τούτους κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἡ κοινωνία ἐμφανίζεται ἀντιστρόφως ὡς ἔννοια εὑρυτέρα τῆς ἴστορίας. ‘Υπάρχουν πολλοί, οἵ ὅποιοι δμιλοῦν καὶ περὶ κοινωνίας τῶν ζώων ἡ καὶ τῶν φυτῶν, περὶ κοινωνίας ὅντων, τὰ ὅποια δὲν εἶναι ἴστορικά, στεροῦνται ἴστορικότητος. ‘Οσοι δμιλοῦν περὶ κοινωνίας τῶν ζώων, χρησιμοποιοῦντες τὸν ὅρον, δπως τὸν χρησιμοποιοῦν καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, δὲν ἔχουν συλλάβει τὴν οὐσίαν τοῦ κοινωνικοῦ, συγχέουν δρισμένας φάσεις τῆς ζωῆς, αἱ ὅποιαι εἶναι θεμελιωδῶς διακεκριμέναι ἀπ' ἄλλήλων. ‘Η κοινωνία προϋποθέτει τὴν ἴστορίαν (καὶ ἀντιστρόφως). Τὸ κοινωνικὸν προϋποθέτει τὸ ἀτομικὸν (καὶ ἀντιστρόφως). ‘Η κοινωνία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ παρὰ μόνον ἐντὸς τοῦ ἴστορικοῦ χρόνου. Μόνον ὁ ἴστορικὸς χρόνος—δπως γνωρίζομεν ἡδη—διαιρεῖται εἰς παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον, ὑφίσταται τὴν εἰς στιγμὰς ἀναγωγήν του, ἐπιστρέφει, δταν καλῆται, χωρὶς ἐν τούτοις ποτὲ νὰ ἐπαναλαμβάνεται (ἐπιστροφὴ καὶ ἐπανάληψις εἶναι ἔννοιαι διάφοροι), ἀνάγεται εἰς ἐποχάς, ὑποτάσσεται εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς μνήμης (ὧς μνήμης πνευματικῆς), εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματος ἐν γένει μὲ τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ νοήματά του, μὲ τὸ βάθος καὶ τὴν ἐλευθερίαν του. ‘Η κοινωνία τῶν ἀνθρώπων προϋποθέτει δλα αὐτά, διότι εἶναι κοινωνία νοημάτων καὶ σκοπῶν, εἶναι κοινωνία, ἡ ὅποια—καὶ δταν ἀκόμη δὲν θεμελιοῦται ἐπὶ συγκεκριμένων (ἢ μᾶλλον: συνειδητῶς συγκεκριμένων) νοημάτων καὶ σκοπῶν, ὑπάρχει ἐν δνόματι ἀσαφοῦς ἔστω παραδόσεως ἡ τῆς σχέσεως της πρὸς τὸν Θεόν, ἐν δνόματι τῆς πίστεως ἐπὶ τὸν Θεόν καὶ ἐπὶ τὴν θείαν καταγωγὴν ἢ ἀποστολήν της. Τὰ ζῶα δὲν κοινωνοῦν ἀλλήλων. Κοινωνῶ τιγδὸς μόνον, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἀπόστασις, ἀπό-

στασις προϋποθέτουσα ἀτομικότητα τῶν κοινωνούντων, ἀπόστασις, διὰ τὴν ὑπαρξιν τῆς ὅποιας δὲν ἀρχεῖ νὰ παρεμβάλλεται μεταξὺ τούτων χῶρος. Ὁ παρεμβαλλόμενος μεταξὺ τῶν ζώων χῶρος δὲν χωρεῖ. Τὰ ζῶα—ὅσα ζοῦν εἰς ἐπαφὴν καὶ ἀποτελοῦν μέλη κοινότητος (κοινότητος ἐννοεῖται κανονικῆς καὶ ὅχι βεβαίως ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ παραστισμοῦ βασιζομένης)—εἶναι κατ' οὐσίαν τὰ αὐτά. Ἐφ' ὅσον εἶναι τὰ αὐτά, δὲν ἐπικοινωνοῦν πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ ταῦτιζονται. Καὶ εὖλος δὲν ταῦτιζονται—ὅπως συμβαίνει εἰς πολλὰς περιπτώσεις πρωτοζωϊκῶν ὁργανισμῶν ἦ, καὶ εἰς τὰς ἀμέσως ἀνωτέρας μορφὰς ὁρισμένων πολυπόδων—διὰ τοῦ ἀμοιβαίου φυσιολογικοῦ των συνεισφοροῦ, ὃς ὅποιος ἐμφανίζει τὴν ταῦτότητα μέχρι τοιούτου σημείου θεδομένην, ὥστε δὲν παρεμβάλλεται καν χῶρος μεταξὺ τῶν διαφόρων μελῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινότητος, ταῦτιζονται πάντως ὡς πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν, παρὰ πᾶσαν ἐν τῷ χώρῳ ἀπόστασιν, ἀπόλυτον βιολογικήν των σύμπτωσιν ἥ συνύφανσιν. Κοινωνία καὶ ἐπικοινωνία ὑπάρχει, ὅπου ἀποκλείεται ἀκριβῶς ἥ ταῦτότης, ὅπου εἶναι ἀνάγκη—ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχει ταῦτότης—νὰ ἀναπληρωθῇ ἥ ἔλλειψίς της διὰ νοημάτων κοινῶν. Ἡ κοινωνία εἶναι κοινωνία νοημάτων, σκοπῶν, συνειδήσεων, ἴδεων, συμφερόντων, βλέψεων, προσδοκιῶν, ἀναμνήσεων, τάσεων καὶ κατευθύνσεων, εἶναι κοινωνία πνεύματος, κοινωνία Ἰστορικῆς ζωῆς. Τὰ ζῶα, ὅσα δὲν ζοῦν μεμονωμένα, (ἐστερημένα δηλαδὴ καὶ αὐτῆς τῆς περιοδικῆς, τὴν διαιώνισιν τοῦ εἴδους ἔξυπηρετούσης κοινοτικῆς τάσεως), ζοῦν εἰς τοὺς κόλπους κοινότητος, ὅχι κοινωνίας. Ἡ κοινότης κεῖται ἔξω τῆς Ἰστορίας, βασίζεται ἐπὶ τοῦ ἐνστίκτου, διέπεται ὑπὸ ἀναγκαιότητος, δὲν γνωρίζει τὸν ἑαυτόν της, δὲν συνιστᾷ ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῶν μελῶν της, ἀποτελεῖ δλον, πρὸς τὸ ὅποιον δὲν ὑπάρχει ἥ πιθανότης τῆς συγκρούσεως. Ὁ τι ἀποβάλλεται ἀπὸ τοῦ δλου τούτου (ἀπὸ τῆς κοινότητος) δὲν ζῇ καν μακράν της (ἐκτὸς εὖλος ἥ ἀποβολὴ σημειοῦται πρὸς δημιουργίαν πυρηνος νέου κοινοτικοῦ συγκροτήματος). Ἡ κοινότης δὲν γνωρίζει τὴν πιθανότητα τῆς ἀποξενώσεως, τῆς μονώσεως, ὅπως δὲν γνωρίζει καὶ τὴν πιθανότητα τῆς ἐπικοινωνίας. Ὅπο τὸ δλον τῆς κοινότητος ὑπάγεται τὸ ζῶον δὲν μετέχει αὐτοῦ, δπως μετέχει ὁ ἀνθρωπος τῆς κοινωνίας.

Κοινοτικὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν βεβαίως καὶ εἰς τὴν ζωὴν τῶν

ἀνθρώπων. Ἡ κοινωνία προϋποθέτει μάλιστα τὴν κοινότητα, ὅπως προϋποθέτει γενικότερον ἡ ἴστορία τὴν φύσιν. Τὰ κοινοτικὰ ὅμως στοιχεῖα, τὰ ὅποια διεσώθησαν εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων—(ἔκτὸς τοῦ δτι συγιστοῦν κοινότητας πολὺ ἀσθενεστέρας τῆς κοινότητος τῶν περισσοτέρων ζώων)—δὲν ἀποτελοῦν συστατικὰ στοιχεῖα τῆς κοινωνίας, ἔστω καὶ ἂν συνυφαίνωνται πρὸς αὐτήν, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι δυνατὸν πολλάκις νὰ διακριθοῦν ἀπ’ αὐτῆς. Εἰς τὰς σχέσεις π. χ. ἐκείνας, αἱ ὅποιαι βασίζονται ἐπὶ τῆς συγγενείας τοῦ αἵματος, εἰς τὰς οἰκογενειακὰς συγκεκριμένως σχέσεις, ἡ κοινότης συνυφαίνεται τόσον στενῶς πρὸς τὴν κοινωνίαν, ὥστε σπανίως γνωρίζομεν, πότε ἐπικοινωνοῦμεν πρὸς τὸν ἄλλον καὶ πότε συνυπάρχομεν ἀναγκαίως μετ’ αὐτοῦ, πότε ἡ ἀπέναντί του στάσις καὶ κίνησίς μας ἀποτελεῖ πρᾶξιν, δηλαδὴ ἐνέργειαν περιέχουσαν νόημα καὶ σκοπόν, καὶ πότε ἀποτελεῖ ἀπλῆν κίνησιν ὑπὸ τοῦ ἐνστίκτου ὑπαγόρευομένην. Ἀδιάφορον ὅμως: καὶ ἐὰν ἀκόμη εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν περιπτώσεις, ὡς πρὸς τὰς ὅποιας ἡ διάκρισις εἶναι ἀδύνατος· ἢ μᾶλλον δυσχερῆς, θεωρητικῶς εἶναι δυστὸν καὶ πρέπει νὰ ἐπιχειρῇται αὐτῇ. Διάτι ἡ κοινωνία εἶναι θεμελιωδῶς διάφορος ἀπὸ τὴν κοινότητα.

Εἴπομεν ἀνωτέρω, δτι τὸν ὅρον «κοινωνία» θὰ χρησιμοποιήσωμεν ὑπὸ ἔννοιαν κατά τι στενωτέραν ἔκείνης, τὴν ὅποιαν δηλοῖ ὁ ὅρος «ἴστορία». Ως κοινωνίαν θὰ χαρακτηρίσωμεν ἔκείνας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἴστορικῆς ζωῆς, ἔκείνας τὰς μορφάς της συγκεκριμένως, αἱ ὅποιαι, βασιζόμεναι ἐπὶ κοινῶν εἰς περισσοτέρους νοημάτων, ἐκπροσωποῦν εἰς τὴν ἴστορίαν τὸ ἀντίθετον τοῦ ἀτομικοῦ καὶ εἰδικοῦ, ἐκπροσωποῦν τὸ γενικόν, δηλαδὴ ἔκεινο, τὸ ὅποιον εἶναι ἀπλῶς γενικότερον παντὸς ἀπολύτως ἀτομικοῦ στοιχείου καὶ νοήματος. Προσεθέσαμεν τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἐπεξηγηματικὴν παρατήρησιν διὰ νὰ μὴ νομισθῇ, δτι διμιλοῦντες εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν περὶ «γενικοῦ», ἔννοοῦμεν κάτι, τὸ ὅποιον στερεῖται συγκεκριμένου περιεχομένου, κάτι τὸ ἀφηρημένον καὶ μὴ πραγματικόν. Τὸ γενικόν, τὸ ὅποιον ἐκπροσωποῦν αἱ κοινωνικαὶ μορφαὶ τῆς ἴστορικῆς ζωῆς, εἶνε ἀπλῶς γενικότερον τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ. Κατὰ βάθος εἶναι καὶ αὐτὸ — δηλαδὴ τὸ γενικὸν εἰς τὴν ἴστορίαν — ἀτομικόν, εἶναι πεπροικισμένον μὲ συγκεκριμένον περιεχόμενον, δὲν ἀποτελεῖ τύπον, ἀλλ’ εἶναι οὖσία, συλλαμβα-

νεται δχι δι^ο-ἄφαιρέσεως, ἀλλὰ δι^ο ἐμβαθύνσεως εἰς τὴν Ἰστορικὴν πραγματικότητα, δὲν ὑπάρχει ὡς εἶδος λογικῶς συγκροτούμενον ὑπὸ τοῦ ἀνάγοντος τὴν Ἰστορίαν εἰς ἀντικείμενον θεωρίας, ἀλλὰ συγκοτεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ζῆ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Ἰστορίαν ὡς γενικόν, ὡς ἀτομικῶς μάλιστα καθώρισμένον γενικόν. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ οὖσιόδες. Τὸ γενικὸν εἰς τὴν Ἰστορίαν, δηλαδὴ τὸ κοινωνικόν, διαφέρει θεμελιωδῶς ἀπὸ τοῦ γενικοῦ, ὅπως τὸ συλλαμβάνομεν εἰς τὴν φύσιν, ἀπὸ τοῦ γενικοῦ, ὑπὸ τὸ δποῖον καὶ μόνον εἶναι νοητή, δηλαδὴ καθίσταται ἀντικείμενον θεωρίας ἢ φύσις. Διὰ τοῦ προσδιόρισμοῦ τῆς ἔννοίας τοῦ κοινωνικοῦ καταλήγομεν εἰς τὴν διαπίστωσιν γέας οὖσιώδους διαφορᾶς, καταλήγομεν μᾶλλον εἰς νέαν διατύπωσιν τῆς θεμελιώδους διαφορᾶς μεταξὺ φύσεως καὶ Ἰστορίας. Ἡ νέα αὐτὴ διατύπωσις ἔχει κυρίως σημασίαν διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν δρίων μεταξὺ φυσικοεπιστημονικοῦ καὶ κοινωνιολογικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, μεταξὺ τῶν δύο τούτων μεθόδων, αἱ δποῖαι, λαμβανομένου ὑπὸ ὄψιν, ὅτι ἀποβλέπουν εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ γενικοῦ, δίδουν ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι βασίζονται ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς.

Ἡ φύσις ὑπάρχει ὡς φύσις, δηλαδὴ ὡς ἔννοια γενικὴ μὲ δλας τὰς ὑπὸ αὐτὴν ὑπαγομένας γενικὰς ἐπίσης ἔννοίας τῶν νόμων καὶ εἶδῶν της, μόνον καὶ μόνον μέσω τῆς συνειδήσεώς μας, μέσω τοῦ θεωρητικοῦ συγκεκριμένως συνειδότος μας. Αὐτὸ δὲν σημαίνει βεβαίως, ὅτι ἡμεῖς δημιουργοῦμεν τὴν φύσιν. Δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ φύσις (ὡς περιεχόμενον, ὡς πραγματικότης) δὲν θὰ ὑπῆρχεν, ἀνευ ἡμῶν. Διὰ τοῦ ἀνωτέρω ἴσχυρισμοῦ, βασιζόμενοι ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας, ζητοῦμεν νὰ διατυπώσωμεν τὴν ἔξτις ἀπλῶς σκέψιν: ὅτι ὅσα ὑπάρχουν καὶ σημειοῦνται, ὅσα ζοῦν καὶ κινοῦνται εἰς τὴν φύσιν (ὑπάρχουν δὲ βεβαίως καὶ κινοῦνται ἀφ' ἑατῶν), συστηματοποιοῦνται, ὑπαγόμενα εἰς νόμους καὶ εἰς εἶδη, δι^ο ἡμῶν, διὰ τοῦ θεωρητικοῦ μας συνειδότος· ἀνευ αὐτοῦ θὰ ἦσαν ἀσυνάρτητα, θὰ ὑπῆρχον μόνον, ὅπως εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα, θὰ ὑπῆρχον δηλαδὴ μόνον ὡς μεμονωμέναι ἐκδηλώσεις. Ἡμεῖς, ἀντιπαρατάσσοντες τὴν φύσιν ὡς ἀντικείμενον εἰς τὸ θεωρητικόν μας συνειδός, συσχετίζομεν τὰς διαφορὰς μεμονωμένας ἐκδηλώσεις, δημιουργοῦμεν ἔννοίας, ὑπὸ τὰς δποίας ὑπάγομεν τὰς ἐκδηλώσεις αὐτάς, ἀνά-

γομεν τὸ εἰδικόν, πρὸς τὸ ὅποῖον εἶναι πάντοτε καὶ κατ' ἀνάγκην συνδεδεμένη ἡ πραγματικότης, εἰς τὸ γενικόν, εἰς εἴδη, εἰς γένη καὶ εἰς νόμους. Τὸ γενικὸν δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν φύσιν, εἶναι ξένον πρὸς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα.⁹ Απέναντι τῆς φύσης ως συγκεκριμένης πάντοτε, αἱ εἰδικῆς ἐκδηλώσεως εἶναι τὸ γενικὸν κατὰ τὸ ἀφηρημένον καὶ ἔστερημένον πραγματικὸν περιεχομένου. Καὶ δύμας: μόνον διὰ τοῦ γενικοῦ συλλαμβάνομεν τὴν φύσιν. Εἴμεθα ήναγκασμένοι νὰ τὸ συγκροτήσωμεν, ἐάν θέλωμεν νὰ παρατηρήσωμεν ἐπιστημονικῶς τὴν φύσιν.

Ζητοῦντες νὰ παρατηρήσωμεν ἐπιστημονικῶς τὴν κοινωνικὴν (ίστοικην) πραγματικότητα, δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ συγκροτήσωμεν τίποτε ἀπολύτως.¹⁰ Η μᾶλλον: συγκροτοῦμεν καὶ ἐδῶ, χωρὶς νὰ εἶναι δύμας τοῦτο ἀναγκαία προϋπόθεσις καὶ βάσις τοῦ θεωρητικοῦ μας ἐγχειρήματος. Συγκροτοῦμεν, συμπληροῦντες ἀπλῶς ὅσα ὑπάρχουν ἦδη συγκροτημένα, ὅσα ὑπάρχουν ἀφ' ἐαυτῶν δεδομένα εἰς τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ γενικοῦ. Ἐδῶ ἡ πραγματικότης προλαμβάνει τὴν θεωρίαν. Καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπλοῦν, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ παράδοξον. Η πραγματικότης προλαμβάνει ἐδῶ τὴν θεωρίαν διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, δτι εἶναι πραγματικότης ἀφορῶσα καὶ δὴ ἀμέσως ἀναφερομένη εἰς ὅντα, εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ὅποιων (συνείδησιν συνυφασμένην πρὸς τὴν περὶ ἡς ὁ λόγος πραγματικότητα) ἔχουν ἦδη συγκροτηθῆ ὅσα τὸ θεωρητικὸν βλέμμα θὰ εἶχεν ἀνάγκην νὰ συγκροτήσῃ διὰ νὰ συλλάβῃ καὶ συστηματοποιήσῃ τὴν πραγματικότητα. Πρὸιν ἡ παρατηρήσω θεωρητικῶς τὴν ίστορίαν, τὴν ἔχω ζήσει, ἔχω δράσει ἐντὸς αὐτῆς. Πρὸιν ἡ παρατηρηθῆ ἡ ίστορία ὑπὸ τοῦ θεωρητικοῦ συνειδότος, ἔχει ὑποστῆ ἦδη τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς συνείδησεως τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρωπίνου συνειδότος ως ὅλου (ἐκδηλουμένων μάλιστα ἐμμέσως καὶ ἀσυστηματοποιήτως αὐτῶν τούτων τῶν θεωρητικῶν τοῦ συνειδότος πλευρῶν). Η ίστορία ὑπάρχει ἦδη ἀφ' ἐαυτῆς διὰ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Η συνείδησις δὲν ἀρχίζει νὰ δρᾷ — ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς φύσεως — ἐκ τῶν ὑστέρων, ἔξωθεν, ως ὑποκείμενον ξένον πρὸς τὸν ἀντικείμενον τῆς θεωρίας του, ως ὑποκείμενον ίστάμενον ἀπέναντι καὶ μακρὰν τοῦ ἀντικειμένου του. Ο παρατηρῶν θεωρητικῶς τὴν ίστορίαν εὑρίσκει ἦδη ταύτην ὑποστάσαν ἐν πολλοῖς τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς συνειδήσεως. Η ίστορία ἐπιβάλλει εἰς

τὸν θεωροῦντα αὐτὴν νὰ ἀνακαλύψῃ ὅσα ἔχουν ἥδη εἰς τοὺς κόλπους τῆς συνειδητῶς διαμορφωθῆ· ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν νὰ ζήσῃ ἐκ νέου ὅσα ἄλλαι συνειδήσεις ἔζησαν ἥδη καὶ διεμόρφωσαν, νὰ ζήσῃ δὲ ταῦτα φυσικῷ τῷ λόγῳ καθαρώτερον, πληρέστερον, κατὰ τρόπον συστηματικώτερον, ἀνακαλύπτων εἰς δυνατὸν καὶ τὰ στοιχεῖα τῶν ἐπιτευχθεισῶν εἰς τὴν Ἰστορίαν διαμορφώσεων, τὰ ὅποια δὲν ὑπῆρξαν συνειδητά. Πάντως: ὁ στοιχειώδης σύνδεσμος μεταξὺ διαφόρων ἀτομικῶν ἐκδηλώσεων, ὁ σύνδεσμος ἔκεινος, ἐκ τοῦ ὅποίου προκύπτει τὸ γενικόν, ὑπάρχει ἀφ' ἔαυτοῦ δεδομένος εἰς τὴν Ἰστορίαν, ἔχει δηλαδὴ διαμορφωθῆ ὑπὸ τῶν συνειδήσεων, διὸ ὡν ὑπάρχει ἀκοιβῶς ἡ Ἰστορία. Ὁ σύνδεσμος αὐτὸς εἶναι τὸ κοινωνικόν, εἶναι ἡ συνείδησις περὶ τῶν διεπόντων τοὺς Ἰστορικῶς ζῶντας ἀνθρώπους κοινῶν στοιχείων καὶ νοημάτων, εἶναι ἡ συνείδησις περὶ τῶν μορφῶν, αἱ ὅποιαι προκύπτουν ἐκ τῶν κοινῶν τούτων στοιχείων.

"Οταν συναντᾶται ὁ ἀνθρωπὸς μετ' ἄλλου τινος, γνωρίζει, ὅτι συναντᾶται. Γνωρίζει μάλιστα καὶ κάτι περισσότερον: γνωρίζει ἂν ἡ συνάντησις εἶναι τυχαία ἢ ἂν ἐπεζητήθη, ἂν εἶναι εὐχάριστος ἢ δυσάρεστος ἢ ἀδιάφορος, ἂν ἐγένετο καθ' ὅδόν, ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὅδοῦ ἢ εἰς τὴν διασταύρωσιν δύο δρόμων πρὸς ἀντίθετα τέρματα κατευθυνομένων, γνωρίζει, ἂν ἡ συνάντησις ἐγένετο εἰς τὸ διάδομον ἢ εἰς τὸν κύριον θάλαμον τῆς ζωῆς, γνωρίζει πολλά, πολὺ περισσότερα ἀκόμη. Πᾶσα συνάντησις προκαλεῖ καὶ τὴν ἐκδήλωσιν γενικοῦ τινος, γενικοῦ διατυπουμένου εἰς τὴν συνείδησιν ἔκεινων, οἱ ὅποιοι συναντοῦν ἄλληλους. Εἰς πᾶσαν συνάντησίν του μετ' ἄλλων—συτάντησιν, ἢ ὅποια δὲν ἔχει καν ἀνάγκην πολλάκις νὰ ἔξυπηρετηθῇ διὰ τοῦ χώρου, συνάντησιν, ἢ ὅποια εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀπλῶς ψυχικὴ ἢ πνευματικὴ—ἔχει ὁ ἀνθρωπὸς τὴν συνείδησιν, ὅτι συνάπτει θετικόν τινα ἢ ἀρνητικὸν σύνδεσμον, ἔχει τὴν συνείδησιν, ὅτι συνάπτει σχέσιν φιλίας ἢ ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν ἔταιρείαν, εἰς τὴν αὐτὴν πολιτικὴν ἵδεολογίαν, εἰς τὴν αὐτὴν κοινωνικὴν τάξιν, εἰς τὸ αὐτὸ δέθνος. Ἡ συνείδησίς τού δρᾷ—καθ' ἓν στιγμὴν ζῆ Ἰστορικῶς—καὶ ὡς πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν γενικευτικῶς. Οἱ ἀνθρώποι (ἄν δχι ὅλοι, ὠρισμένοι ἔστω ἀνθρώποι) γνωρίζουν, ὅτι ζοῦν κατὰ τὴν αὐτὴν Ἰστορικὴν στιγμήν, ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν γενεάν, ὅτι κινοῦνται ἐντὸς τῆς αὐτῆς Ἰστορικῆς περιόδου.

δου, ιστορικής ἐποχῆς, γνωρίζουν, δτι ζοῦν ὑπὸ τὸ αὐτὸ πολιτικὸν σύστημα, ὑπὸ τὸ αὐτὸ κοινωνικὸν καθεστώς, γνωρίζουν, ποῖα εἰναι τὰ κύρια στοιχεῖα τοῦ καθεστῶτος τούτου, τὸ ἀποδέχονται ἢ τὸ ἀρνοῦνται ὡς ἔννοιαν γενικήν. (ἀδιαφόρον ἐὰν κατὰ τρόπον ἀτελῆ ἢ συγκεχυμένον), τὸ χρησιμοποιοῦν ὡς ἀφορμὴν δράσεως θετικῆς ἢ ἀντιδράσεως. "Οταν ἐπαναστατοῦν ἐναντίον του, τὸ ἔχουν συγκροτήσει εἰς τὴν συνείδησίν των ὡς ὅλον, τὸ δποῖον, ἀν καὶ δὲν εἰναι αἰσθητῶς συλληπτόν, ἀποτελεῖ στόχον ἐπιθέσεως, ὑφίσταται κλονισμούς, κρημνίζεται. Καὶ ὅλα αὐτὰ συμβαίνουν καὶ εἰναι δυνατά, διότι ἡ ιστορία ὑπάρχει ὡς τοιαύτη (όχι ἀπλῶς ὡς ἔννοια, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικήν της ὑπαρξίαν) διὰ τῆς συνειδήσεως, δπως ὑπάρχει καὶ ἡ συνείδησις ἀλλως τε μόνον καὶ μόνον διὰ τῆς ιστορίας. "Η συνείδησις, ζῶσα ιστορικῶς, γενικεύει (χωρὶς ν^ο ἀναμένη τὴν θεωρίαν). Πᾶσα κοινωνική της ἐκδήλωσις συνιστᾷ κάτι τὸ γενικόν, εἰναι γενίκευσις. "Η κοινωνιολογία εἰναι ἀκριβῶς ἡ ἐπιστήμη, ἡ τεταγμένη νὰ παρατηρῇ ὅτι εἰναι γενικὸν εἰς τὴν ιστορίαν, νὰ ἀναλύῃ συστηματικῶς τὰ στοιχεῖα του, νὰ ἀνακαλύπῃ τὴν οὖσίαν του, τὸ νοηματικόν του περιεχόμενον. "Η κοινωνιολογία, διδηγουμένη ἀπὸ τὰς γενικεύσεις, αἱ δποῖαι σημειοῦνται ἀφ' ἔαυτῶν εἰς τὴν ιστορίαν, θὰ προχωρήσῃ βεβαίως καὶ περισσότερον, θὰ φθάσῃ—πάντως: διὰ τῆς γενικεύσεως νοημάτων, ὅχι ἀπλῶν δεδομένων—καὶ μέχρι τῆς συγκροτήσεως ἔνοτήτων ἔτι γενικωτέρων ἔκείνων, τὰς δποίας ἡ ιστορία ἀφ' ἔαυτῆς (δηλαδὴ διὰ τῆς συνειδήσεως τῶν ἐν αὐτῇ δρώντων ἀνθρώπων) διρμορφώνει. "Η κοινωνιολογία θὰ φθάσῃ καὶ μέχρι τῆς συγκροτήσεως γενικωτάτων ἔννοιῶν ἐπτερημένων πλέον οἶουδήποτε συγκεκριμένου περιεχομένου, οἶασδήποτε πρὸς τὸν ιστορικὸν χρόνον ἐπαφῆς των. Αἱ ἔννοιαι πάντως αὐταὶ—ὡς π. χ. ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας ὡς τοιαύτης ἢ τῆς ἀποστάσεως—εἰναι βεβαίως ἐλάχισται. Κύριον ἔργον τῆς κοινωνιολογίας εἰναι νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ ἀναλύσῃ ὡς πρὸς τὰ οὖσιαστικά των στοιχεῖα τὰς ἔνοτητας ἔκείνας, αἱ δποῖαι συνδέονται πρὸς ὠρισμένον ιστορικὸν περιεχόμενον. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν προηγουμένην φράσιν πρέπει νὰ ἀναμνησθῶμεν παρατηρήσεώς της, εἰς τὴν δποίαν προέβημεν ἦδη ἀνωτέρω. Εἴπομεν, δτι τὸ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ιστορίᾳ διαμορφούμενον γενικὸν εἰναι ἀπλῶς γενικώτερον τοῦ ἀπολύ-

τως άτομικοῦ. Ἐτονίσαμεν, ὅτι εἶναι ἀπλῶς «γενικώτερον», διότι καὶ αὐτὸ (τὸ ἐν τῇ Ἰστορίᾳ γενικὸν) εἶναι άτομικόν, ἔχει περιεχόμενον, τὸ δποῖον οὐδέποτε ἐπαναλαμβάνεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.⁷ Αν καὶ ὅρισμένα στοιχεῖα του (τὰ περισσότερα ἔστω) συνιστοῦν λογικὰ νοήματα δυνάμενα νὰ ἐπαναληφθοῦν ἐπ' ἄπειρον, δ συνδυασμός των εἶναι τοιοῦτος, ἢ ἐκδήλωσίς των εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἀποκλείεται ἡ καθ' ὅλα δμοιότυπος ἐπανάληψις. Δὲν ὑπάρχει φιλία συμπίπτουσα ὡς πρὸς ὅλα τὰ στοιχεῖα της καὶ ὡς πρὸς τὸν συνδυασμὸν καὶ τὴν ἐκδήλωσιν τούτων πρὸς οἵανδόποτε δευτέραν περίπτωσιν φιλίας. Ἡ ἐπιστήμη—ἡ κοινωνιολογία συγκεκριμένως—δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ φθάσῃ μέχρις ἕκαστης εἰδικῆς περιπτώσεως καὶ ἐκδηλώσεως τοῦ ἐν τῇ Ἰστορίᾳ γενικοῦ, θὰ προσπαθήσῃ ὅμως νὰ πλησιάσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον τὴν πραγματικότητα, θὰ φροντίσῃ ὅπωσδήποτε—καὶ πρέπει νὰ φροντίσῃ—νὰ πληρώσῃ τὰς ἐννοίας της μὲν Ἰστορικόν, δηλαδὴ νοηματικῶς συγκεκριμένον περιεχόμενον. Καὶ πρέπει νὰ πράξῃ. τοῦτο, διότι ἄλλως δὲν θὰ συλλάβῃ παρὰ μόνον τὴν σκιὰν τῆς Ἰστορικῆς ζωῆς, δὲν θὰ φθάσῃ εἰς κατανόησιν, ἄλλα θὰ διαγράψῃ ἀχρήστους καὶ ἀνεξέλεγκτους κύκλους περὶ τὴν Ἰστορίαν, περὶ τὴν κοινωνίαν, ἢ δποία ὑπάρχει διὰ τῆς Ἰστορίας καὶ μόνον δι' αὐτῆς.

Εἰς τὴν φύσιν, συλλαμβάνοντες (διὰ τῆς συνθετικῆς ἐννοεῖται μεθόδου) τὴν ἐννοιαν εἴδους τινός, εἴδους, τὸ δποῖον ὡς τοιοῦτον δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν φυσικὴν καὶ κατ' ἀκολουθίαν διὰ τῶν αἰσθήσεων συλληπτὴν πραγματικότητα, δικαιούμεθα καὶ δυνάμεθα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συγκρυτηθείσης γενικῆς ἐννοίας νὰ θεωρήσωμεν ἔξαντλουμένην τὴν γνῶσιν μας περὶ παντὸς φαινομένου ὑπαγομένου· εἰς τὸ ἐννοιολογικῶς συλληφθὲν εἶδος. Συλλαμβάνοντες τὴν ἐννοιαν νόμου τινος, δικαιούμεθα (ὑποχρεούμεθα μάλιστα) νὰ θεωρήσωμεν ἔξαντλουμένην τὴν γνῶσιν μας περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν γεννῶνται καὶ ὑπάρχουν ὅλαι ἔκειναι αἱ εἰδικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς φυσικῆς ζωῆς, αἱ δποῖαι ὑπάγονται εἰς τὸν περὶ οὗ δ λόγος νόμον. Προκειμένου περὶ τῆς Ἰστορίας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῇ τὸ αὐτό. Ἐδῶ τὸ γενικόν, τὸ δποῖον δὲν ἔχει ἡδη διαμορφωθῆ διὰ τῆς Ἰστορίας. ὡς άτομικῶς συγκεκροτημένον γενικόν, ὡς ἀνεπανάληπτον δηλαδὴ γενικόν, δὲν χρησιμεύει παρὰ μόνον ὡς προθάλαμος τῆς ἐπιστημονικῆς γνῶσεως. Προκειμένου περὶ τῆς

ίστορίας, σημασίαν και ἀξίαν ἔχει, πλὴν τοῦ ἀπολύτως εἰδικοῦ, τὸ ὅποιον παρακολουθεῖ και περιγράφει ἡ ίστοριογραφία, ἐκεῖνο συγκεκριμένως τὸ «γενικόν», τὸ ὅποιον, προκύπτον ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς γενικευτικῶς δρώσης συνειδήσεως τῆς ίστορίας, συλλαμβάνει και ζητεῖ νὰ νοήσῃ ἡ κοινωνιολογία και ἡ φιλοσοφία τῆς ίστορίας. Εἰς τὴν ίστορίαν και τὴν κατανόησίν της δὲν ὅδηγει π. χ. ἡ ἔννοια τῆς «ἐποχῆς» ὡς τοιαύτης· ἐκάστη ἐποχὴ μὲ τὸ συγκεκριμένον της, γενικὸν βεβαίως, ἀλλ᾽ ἀτομικῶς γενικὸν περιεχόμενον, ὑπάρχει ὡς πρὸς ἑαυτήν, ὑπάρχει ὡς κάτι, τὸ ὅποιον οὐδέποτε ἐπαναλαμβάνεται. Εἰς τὴν ίστορίαν εἶναι ἀτομα και ὁι λαοί, ἀτομα και αἱ ἐποχαί, ἀτομα και αἱ γενικώταται και περιεκτικώταται τῶν ἐκδηλώσεων, ἐφ' ὃσον εἶναι ἐκδηλώσεις τῆς ίστορίας, γενικεύσεις σημειούμεναι εἰς τὴν σενείδησιν αὐτῶν τούτων τῶν ίστορικῶς ζώντων ἀνθρώπων.

4. — ³Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔξαγεται, ὅτι ἡ διαφορὰ τοῦ ἐν τῇ ίστορίᾳ «γενικοῦ», δηλαδὴ τοῦ κοινωνικοῦ, ἀπὸ τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, εἶναι σχετικὴ και βαθμολογική, ὅχι δὲ οὖσιαστική. Εἶναι ὅμως τοῦτο ἀληθές;

Ομιλοῦντες περὶ τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, εἴπομεν, ὅτι τοῦτο, ὡς ἀπολύτως ἀτομικόν, ὡς ἀπρόσιτον εἰς πάντα δεύτερον—(ἔδω ἡ ὑπαρξίας τοῦ ἀτομικοῦ συνυφαίνεται πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν ὄντότητα ἐκάστου ἀνθρώπου)—, δὲν συλλαμβάνεται λογικῶς, κεῖται δηλαδὴ πέραν τῆς «λογικότητος». ³Ἐγὼ δὲ τοῦτο, ἐὰν δὲν ἔχω προαχθῆ ἐις προσωπικότητα πλήρως κυριαρχοῦσαν τοῦ ἑαυτοῦ της, ἐὰν ζῶ ὡς δεύτερος, ὡς ἄλλος τις ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ μου, δὲν ἔχω συνειδητὴν ἐπαφὴν πρὸς τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν, τὸ ὅποιον ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχήν μου και ἐκδηλοῦται εἰς ἐκάστην κίνησιν και χειρονομίαν μου. Εἰς κριτήριον λοιπὸν τῆς διακρίσεως τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ ἀπὸ τοῦ κοινωνικοῦ και προσιτοῦ εἰς ἄλλους, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ εἰς περισσοτέρους νοήματος, ἀνηγάγομεν τὴν «λογικότητα», ἀκολουθήσαντες οὕτω κατ³ οὖσίαν τὴν δόδον τῆς ταύτολογίας, ταύτολογίας ὅμως χρησίμου πρὸς καλλιτέραν συγεννόησιν. Καὶ ἔρωτάται ἦδη: διὰ τῆς διακρίσεως, τὴν δροίαν ἐπεχειρήσαμεν (τῆς μόνης ἄλλως τε δυνατῆς), ἐμφανίζεται ὡς οὖσιαστικὴ ἢ ἀπλῶς ὡς βαθμολογικὴ και σχετικὴ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν διακριθέντων στοιχείων;

³Η ἀπάντησις δὲν εἶναι ἀπλῆ. ³Η μᾶλλον: τὸ ἔξαχθὲν ἐκ τῶν ἐν

τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ λεχθέντων συμπέρασμα, διεύθυνται οι διαφορά εἶναι ἀπλῶς βαθμολογική, ἐμφανίζεται ἐκ πρώτης ὅψεως ἀντιφάσκον πρὸς τὴν ὑπὸ οὐσιαστικὴν μορφὴν προβάλλουσαν διαφοράν, εἰς τὴν ὅποιαν ὁδηγεῖ τὸ κοιτήριον τῆς «λογικότητος». Ἐὰν τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν διαχωίνεται ἀπὸ τοῦ κοινωνικοῦ ὡς «λογικοῦ», ἀποτελεῖ τοῦτο ἀπλῶς σχετικὴν καὶ βαθμολογικὴν διαφοράν ἢ διαφορὰν οὐσιαστικήν;

Διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἔρωτημα τοῦτο, θὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν βοήθειαν πνευματικῶν μέσων, τὰ δῆμοια δὲν εἶναι συνήθη (οὔτε ἐπιτρέπεται νὰ εἴναι συνήθη). Ὁπως εἶναι ἔξαιρετικὸν τὸ ἔρωτημα, οὕτω πρέπει καὶ τὰ μέσα νὰ εἴναι ἔξαιρετικά. Μὲ τὰς ἔννοιας, τὰς ὅποιας χρησιμοποιοῦμεν καὶ αἱ ὅποιαι ἀρκοῦν εἰς τὸ προσκήνιον τῆς ὑπάρχεως μας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρήσωμεν πέραν αὐτοῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ «λογικοῦ», τῆς «λογικότητος», εἶναι ἔννοια τοῦ προσκηνίου. Αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ἔκληφθῇ ὡς παράδοξον. Παράδοξος καὶ ἀνόητος θὰ ἔνεφανίζετο ἡ ζωή, ἐὰν δὲν παραδεχόμεθα τὸ ἀνωτέρω. Ἐφ' ὅσον εἰς τὴν ἴστορικὴν ζωὴν καὶ μάλιστα εἰς τὰς οὐσιωδεστέρας ἐμφανίσεις της—εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν θρησκευτικότητα, εἰς τὰς μεγάλας πολιτικὰς πράξεις καὶ θυσίας—ενδρισκόμεθα διαρκῶς πρὸ περιπτώσεων, αἱ ὅποιαι δὲν ἔξηγοῦνται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κοιτηρίου τῆς λογικότητος, αἱ ὅποιαι δὲν συλλαμβάνονται ὡς λογικαί, αὐτὸ σημαίνει ἀπλούστατα, διεύθυνται τὸ κοιτηριόν μας εἶναι στενόν, διεύθυνται τὴν λογικότητης εἶναι ἀπλῶς ἡ μία πλευρὰ τοῦ πνεύματος, διεύθυνται τὸ πνεῦμα (ἢ ὁ λόγος, εἰς τὴν γενικωτάτην τῆς λέξεως ἔννοιαν) δὲν γνωρίζει μόνον τὰ κοιτήρια καὶ μέτρα τοῦ ἀπλῶς λογικοῦ, δὲν ὑπόκειται δὲ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὰς ἀντινομίας τούτου. Ἐκεῖ, ὅπου τὸ λογικὸν σταματᾷ, προσκροῦον ἐπὶ ἀντιφάσεων καὶ διλημμάτων, τὸ πνεῦμα ενδρισκεῖ διέξοδον καὶ λύσιν· ἔκει ζῆ μᾶλλον τὸ πνεῦμα τὴν ἀληθῆ καὶ πλήρη ζωήν του. Ἡ λογικότητης μὲ τοὺς κανόνας καὶ τὰ μέτρα της εἶναι ἀπλῶς ἡ πρόσοψις τοῦ πνεύματος.

Τὸ πνεῦμα εἶναι ἔνιατον. Ἡ ἔνότης, ἡ ὅποία συλλαμβάνεται παραστατικῶς ὡς βάθος, εἶναι ὁ νόμος του. Πᾶν νόημα ὑπάρχει διὰ τοῦ πνεύματος, εἴτε εἶναι νόημα λογικόν, εἴτε εἶναι νόημα κείμενον πέραν τοῦ λογικοῦ, νόημα ἀπολύτως ἀτομικόν. Ἐὰν χαρακτηρίσωμεν ὡς

ούσιαστικήν τὴν διαφορὰν τοῦ λογικοῦ ἀπὸ τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ—
ὅπως ἐμφανίζεται ούσιαστική, ἔκτιμωμένη μόνον ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς
λογικότητος—προβαίνομεν εἰς διάσπασιν τοῦ πνεύματος καὶ αἴρομεν
τοιουτορόπως τὴν προϋπάθεσιν τῆς ἴστορίας. Τὸ λογικὸν ἡ κοινωνικὸν
προϋποθέτει —ὅπως ἐλέχθη ἥδη—τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν κατὰ τρό-
πον, ὁ ὅποιος ἐμφανίζει ἀμφότερα ὡς στοιχεῖα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς
ἔνότητος, ἐμφανίζει δηλαδὴ ταῦτα διακρινόμενα ἀπὸ ἄλληλων ὅχι ού-
σιαστικῶς, ἀλλὰ βαθμολογικῶς καὶ σχετικῶς. Ἐὰν ἡ κοινωνιολογία
δύναται (καὶ πρέπει ὡς εἰδικὴ ἐπιστήμη) νὰ σταματήσῃ εἰς τὴν δια-
πίστωσιν τῆς διακρίσεως, ἡ φιλοσοφία πρέπει καὶ δύναται νὰ φθάσῃ
εἰς τὴν ἔνότητα, εἰς τὴν σύλληψιν τῆς ἔνότητος. Τοιουτορόπως μάλι-
στα, ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς ἔνότητος, ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σκοπιᾶς
τοῦ πνεύματος ὡς ἐνιαίου ὅλου εἶναι δυνατὸν—χωρὶς βεβαίως νὰ ἔξη-
γηθῇ—νὰ τοποθετηθῇ πάντως ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ
πνεύματος τὸ φαινόμενον τῶν δημιουργῶν, ἐκείνων δηλαδή, οἱ
ὅποιοι κατορθώνουν, κυριαρχοῦντες συνειδητῶς τοῦ ἀπολύτως ἀτομι-
κοῦ, νὰ προσδώσουν εἰς τοῦτο, αἰρομένης—ὡς ἐλέχθη ἥδη—τῆς
ἀντινομίας μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ, μορφὴν ἴστορικῶς ἀντι-
κειμενικήν, κοινωνικήν, νὰ τὸ ἀγαγάγουν δηλαδὴ εἰς μέτρον κοινωνικό-
τητος. Αὐτοὶ—οἱ δημιουργικοὶ τύποι—εἶναι τὰ κατὸ ἔξοχὴν δργανα
τοῦ πνεύματος, εἶναι οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ πνεύματος, εἶναι ἐκεῖνοι, διὸ ὡν
ἔνανθρωπίζεται συνειδητῶς τὸ θεῖον. Τὸ δὲ τὸ ὑπερνικοῦν τὴν ἀνωτέρω
μνημονευθεῖσαν ἀντινομίαν, ἡ ὅποια ὑπάρχει μόνον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς
τῆς λογικῆς, αὐτὸ δικριβῶς σημαίνει, δὲ τὸ ζοῦν συνειδητῶς τὴν ὑπαρξίαν
τοῦ πνεύματος ὡς ὅλου, τοῦ πνεύματος ὡς ἔνότητος ἀγνοούσης τὰς
ἀντινομίας καὶ τὰ διλήμματα, πρὸ τῶν ὅποιων σταματᾷ ἡ ἀπλῆ λογι-
κότης.

Ἐὰν τὸ λογικόν, τὸ ἐπὶ τῇ βάσει προσιτῶν εἰς ὅλους κριτηρίων
ἀναφερόμενον—κατὸ ἀρχὴν τοῦλάχιστον—εἰς τὴν διάνοιαν ὅλων, διε-
κρίνετο ούσιαστικῶς ἀπὸ τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, ὁ φραγμὸς μεταξὺ
τῶν δύο τούτων σφαιρῶν, εἰς τὰς ὅποιας οὗτος ὁ διάνθρωπος νοηματικῶς,
θὰ ἦτο ἀπόλυτος. Οὔτε ἀσυνειδήτως θὰ συνυφαίνοντο—ὅπως συμβαί-
νει εἰς τὴν καθημερινήν ζώην τῶν καθημερινῶν ἀνθρώπων—τὰ ἀπο-
λύτως ἀτομικὰ πρὸς τὰ κοινωνικὰ νοήματα, οὔτε θὰ ἦτο δύναται ἡ

δημιουργία, τὴν ὅποιαν ὀνομάζομεν μὲν «θαῦμα», διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν ἔξηγήσωμεν καὶ νὰ τὴν μιμηθῶμεν, τὴν ὅποιαν ὅμως πρέπει ἔστω καὶ ὡς ἀνεξήγητον καὶ ἀνεπίδεκτον ἀνατυπώσεως σημεῖον τῆς ζωῆς νὰ συνδυάσωμεν πρὸς τὸ ὑπόλοιπον μέρος ἢ μᾶλλον πρὸς ὅλον τῆς ζωῆς.⁶ Εὰν δομῶμεθα ἐκ τῆς ἀρχῆς, διε τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν διακρίνεται οὐσιαστικῶς καὶ δι' ἀνυπερβλήτων φραγμῶν ἀπὸ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ λογικοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποκλείσωμεν ἀπολύτως τὴν πιθανότητα τοῦ διὰ νέων νοηματικῶν στοιχείων πλουτισμοῦ τῆς ιστορικῆς ζωῆς, στοιχείων, τὰ δποῖα, ἐφ' ὅσον ἥσαν χθὲς ἀνύπαρκτα καὶ εἶναι σήμερον νέα, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς προκύπτοντα ἀπὸ πηγῆς ἀπολύτως ἀτομικῆς, πηγῆς, ἢ ὅποια, ὑπὸ καθοδήγησιν δημιουργικήν, ἐκβάλλει εἰς τὸ κοινωνικόν, εὑρύγει (παραλλήλως πρὸς τὸν συνιισθηματικὸν μας κόσμον) αὐτὰ ταῦτα τὰ δρια τοῦ λογικοῦ. Διότι τὸ λογικὸν—οὗτο δὲ καταλήγομεν εἰς ἄλλο οὐσιῶδες συμπέρασμα—εἶναι καὶ αὐτὸ σχετικόν. Σχετικὸν ἐννοεῖται ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἄλλας πλευρὰς τοῦ ἑνιαίου καὶ ἀπολύτου πνεύματος. Λογικὸν εἶναι πᾶν δ.τι ἐμφανίζεται ὡς δρυθόν, σκόπιμον, ἀναγκαῖον, χρήσιμον ἢ ἐν γένει ὡς δεκτὸν ἐπὶ τῇ βάσει κριτηρίων ἐπιδεκτικῶν ἀντικειμενικῆς συλλήψεως. Υπὸ τὴν ἐννοιαν αὐτὴν (ἐννοιαν ἀφορῶσαν αὐτὸ τοῦτο τὸ περιεχόμενον καὶ ὅχι ἀπλῶς τὴν λειτουργίαν τοῦ λογικοῦ) ἀποτελεῖ τοῦτο σφαῖραν, τῆς ὅποιας ἢ ἔκτασις ποικίλλει κατὰ τόπους καὶ ἐποχάς, αὐξάνει δὲ δπωσδήποτε καὶ εὑρύνεται, ὅσον πλουσιωτέρα εἶναι εἰς δημιουργικὰς ἐμφανίσεις ἢ εἰς ιστορικὴν συνείδησιν περὶ τῶν δημιουργικῶν τοῦ παρελθόντος ἐκδηλώσεων ἐποχή τις ἢ σφαῖρα πολιτισμοῦ.

Ανάγκη λοιπὸν νὰ θεωρήσωμεν ὡς σχετικὴν μόνον τὴν διαφορὰν τοῦ λογικοῦ ἀπὸ τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ διὰ νὰ τοποθετήσωμεν ἐντὸς τοῦ ὅλου τῆς πνευματικῆς ζωῆς τὸ φαινόμενον τοῦ δημιουργοῦ. Διότι καὶ δημιουργὸς δημιουργεῖ δπωσδήποτε ἐντὸς τοῦ πνεύματος. Τὸ δημιουργικὸν εἰς τὴν ὑπαρξίν του ἔγκειται εἰς τὸ δ.τι μετατοπίζει τὰ τὰ δρια, τὰ δποῖα χωρίζουν τὰς διαφόρους σφαῖρας τοῦ πνεύματος. Ο δημιουργὸς εὑρύνει τὴν σφαῖραν ἔκείνην, ἢ ὅποια θὰ ἔμενεν, ἐὰν δὲν ἐνεφανίζετο οὗτος, στενωτέρα, τὴν σφαῖραν τῶν νοημάτων ἔκει-

νων, τῶν δποίων φορεὺς ἐμφανίζεται — ἔστω καὶ μέσῳ κύκλου τινὸς ἐκλεκτῶν — ἡ κοινωνικὴ δλότης.

Ποία ἡ ἔκτασις τῆς ἐπιδράσεως τῶν δημιουργικῶν τύπων ἐπὶ τὰς ἀντικειμενικὰς μορφὰς τῆς ἴστορικῆς ζωῆς, αὐτὸς εἶναι ζήτημα, τὸ δποῖον ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατεύθυνσιν, τὴν δποίαν λαμβάνει ἡ δημιουργικὴ τάσις καὶ ἐκδηλώσις τούτων, κατεύθυνσιν, ἡ δποία δυνατὸν νὰ εἶναι καλλιτεχνική, θρησκευτική, φιλοσοφικὴ ἢ πολιτική, ἐξαρτᾶται δὲ ἐξίσης — δταν κυρίως ἡ κατεύθυνσις εἶναι πολιτικὴ — ἀπὸ πλῆθος ἄλλων. Ξένων πρὸς τὴν δημιουργικότητα τοῦ ἀνθρώπου, παραγόντων, περὶ δν δὲν θὰ γίνῃ λόγος ἐν τῷ προκειμένῳ. Οἱ παραγόντες αὐτοὶ θὰ ἐξετασθοῦν εἰς ἄλλην εὑκαιρίαν καὶ δὴ ἐξ ἐφαρμῆς θεωριῶν, δι' ων ἐμφανίζονται οὗτοι ὑπερτιμώμενοι ἢ ὑποτιμώμενοι. Ἐνταῦθα ἀρκεῖ τὸ δτι συνελάβομεν τὸ φαινόμενον τοῦ δημιουργοῦ νοημάτων, τοῦ δημιουργοῦ νέου νοήματος καὶ δὴ ἀδιάφορον, ἐὰν τὸ νέον νόημα, τὸ δποῖον προστίθεται εἰς τὴν ἴστορικὴν ζωήν, προβάλλῃ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἀδιάφορον λοιπὸν ἐὰν προβάλλῃ μέσῳ συμβόλου (μουσικοῦ π. χ.). μέσῳ πράξεώς τινος ἢ καὶ ἀπ' εὐθείας συνδεδεμένον πρὸς τὴν ἀμεσον τοῦ λόγου ἐκφρασιν, πρὸς τὴν γλῶσσαν. Ἐνταῦθα ἀρκεῖ, ἐὰν προσθέσωμεν ἀκόμη εἰς δσα ἀνωτέρω εἴπομ.ν τὰ ἐξῆς:

Δημιουργία εἶναι δπωσδήποτε ἡ ἴστορικὴ ζωή. Εἰς πᾶν βῆμα του δημιουργεῖ δ ἀνθρωπος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δοθείσης εἰς αὐτὸν ἐλευθερίας καὶ καθ' ὅ μέτρον ἐδόθη αὕτη εἰς ἔκαστον, διέξοδον ἐκ τοῦ χάους, εἰς τὸ δποῖον θὰ ἐπνίγετο, ἐὰν δὲν προέβαινεν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν — ἀντιθέτως πρὸς τὰ ζῶα, τὰ δποῖα ζοῦν ἐνστικτωδῶς — εἰς θετικὴν ἀναγνώρισιν τοῦ δτι ζῆ, τοῦ δτι θέλει νὰ ζῇ. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς εἶναι δ ἀνθρωπος ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν δημιουργὸς τῆς ἐπομένης του ἀναπνοῆς, δημιουργὸς τῆς ἵδιας αὐτοῦ ζωῆς. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς εἶναι δλοι οἱ ἀνθρωποι δημιουργοί, διότι δφείλουν εἰς τὸν ἔσωτόν των πολὺ περισσότερα ἢ δσα δφείλουν εἰς ἐκείνους, ἀπὸ τοὺς δποίους βιολογικῶς προηλθυν. Δὲν ζῶ ἀπλῶς διότι ἐγεννήθην. Ζῶ διότι θέλω νὰ ζῶ. Καὶ θέλω νὰ ζῶ, διότι ἀγαπῶ, διότι πονῶ, διότι ἀποβλέπω θετικῶς εἰς κάτι — δσονδήποτε μηδαμινὸν καὶ ἐὰν εἴναι τοῦτο — ἢ ἔστω διότι μισῶ, διότι ἀποβλέπω ἀρνητικῶς εἰς κάτι, διότι

ἀποβλέπω ἀρνητικῶς (οὔτε αὐτὸς ἀποκλείεται κατὰ βάθος) εἰς τὸν ἑαυτόν μου τὸν ἕδιον.

‘Υπὸ τὴν γενικὴν αὐτὴν ἔννοιαν εἶναι λοιπὸν δῆλοι οἱ ἄνθρωποι δημιουργοί. Καὶ ὅταν ἀκόμη προσαρμόζωνται εἰς τὰς περιστάσεις, δὲν προσαρμόζονται, ὥστε τὰ ζῶα, εἰς τὰς συνθήκας τῆς ζωῆς των, ἀλλὰ δημιουργοῦν τοὺς ὄφεις τῆς ζωῆς των, διότι, ἐφ' ὅσον προσαρμόζονται μὲ τὴν θέλησίν των, ἡδύναντο κάλλιστα καὶ νὰ μὴ θελήσουν τοῦτο, ἀδιάφορον, ἐάν, ἀρνούμενοι τὴν προσαρμογήν, θὰ ἔπασχον ἢ καὶ θὰ ἀπέθνησκον. Δικαίωμά των εἶναι νὰ θέλονταν νὰ πάσχουν, νὰ θέλονταν νὰ ἀποθάνουν. ‘Ωστε — ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν — δημιουργοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ ὅταν ἀκόμη προσαρμόζωνται εἰς ὅτι ενδίσκουν ἐνώπιόν των καὶ ὑπάρχει πρὸ αὐτῶν διαμεμορφωμένον. Πλὴν ὅμως τῆς ἔννοίας αὐτῆς τοῦ δημιουργοῦ ὑπάρχει καὶ ἡ ἄλλη, ἡ οὐσιωδεστέρα καὶ ἔξαιρετική, ἐκείνη, περὶ τῆς ὅποίας ἐπραγματεύθημεν προηγουμένως. ‘Υπὸ τὴν εἰδικωτέραν αὐτὴν ἔννοιαν ὑπάγονται ἐκεῖνοι, οἱ δποῖοι δὲν προσαρμόζονται, ἀλλὰ προσαρμόζουν ἀντιστρόφως τὰς περιστάσεις καὶ τοὺς ἄλλους—ώς πρὸς ὁρισμένα ἔστω σημεῖα—πρὸς τὸ μοναδικόν, εἰς τὸ ὅποιον κατώρθωσαν νὰ δώσουν μορφὴν ἔξωτερηκήν, ἀντικειμενικήν, κοινωνικήν. Αὗτοὶ οἱ δημιουργοὶ εἶναι ὅλιγοι, εἶναι ἐκεῖνοι, τοὺς ὅποίους μάλιστα συνήθως καταδικάζουν (κατ' ἀρχὰς τούλαχιστον), πετροβολοῦν καὶ χαρακτηρίζουν ως ἐχθροὺς τοῦ λαοῦ ἢ ἔστω ως ἔνοντες καὶ τρελλοὺς οἱ πολλοί. Διότι οἱ πολλοὶ ἀντιτίθενται συνήθως εἰς τὸν ἔνα μέχρις ὅτου ἀντιληφθοῦν, ὅτι χρειάζεται δ «Ἐνας» διὰ νὰ ισχύουν ἀκοιβῶς καὶ οἱ πολλοί.

5. — Ἡ ὑπαρξίας τοῦ δημιουργοῦ (ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν τὴν εἰδικωτέραν καὶ οὐσιωδεστέραν) εἶναι συνδεδεμένη ἀμέσως καὶ πρὸς τὴν ὑπαρξίαν καὶ τὴν δρᾶσιν τῆς Μοίρας εἰς τὴν ίστορίαν. Ἡ φύσις μὲ τὴν ἀναγκαιότητά της δὲν γνωρίζει τὴν μοῖραν. Ἡ μοῖρα εἶναι συνδεδυασμένη μὲ τὴν ἐλευθερίαν, μὲ τὴν ίστορίαν. Ἐὰν θὰ ἔλθῃ δ «Ἐνας», δ δημιουργός, δ ἀξιώτερος ὅλων τῶν ἄλλων, ἐκεῖνος, δ ὅποιος θὰ διαθέσῃ τὴν ἐλευθερίαν του περισσότερον καὶ εὐεργετικῶτερον, πρωτοτυπότερον καὶ πλουσιώτερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους, αὐτὸς εἶναι ζήτημα, περὶ τοῦ ὅποίου ἀποφασίζει μόνη ἡ Μοῖρα. Εἰς μάτην τὴν

ἐπικαλοῦνται πολλάκις λαοὶ ὅλόκληροι, εἰς μάτην ζητοῦν ἐποχαὶ ὅλοκληροι—κυρίως ἐποχαὶ μεταβατικαὶ—νὰ ἔκβιάσουν τὴν εὔνοιάν της. Ἡ Μοῖρα ἀποστέλλει, δταν αὐτὴ θέλῃ, ἐπὶ τῇ βάσει ἀδιοράτων συνδυασμῶν, ἔκείνους, εἰς τοὺς ὅποιους χορηγεῖται τὸ δικαίωμα καὶ ἡ δύναμις ὅχι ἀπλῶς νὰ διακριθοῦν ἀπέναντι τῶν ἄλλων, ἀλλὰ νὰ ὑψώσουν καὶ τοὺς ἄλλους εἰς τὸ ἐπίπεδον, ἀπὸ τοῦ ὅποιου αἰωνίως θὰ διεκρίγοντο, ἐὰν δὲν τοὺς ἔκάλει εἰς ἀνοδον, ἐὰν δὲν τοὺς ἕνοιγε—μέσῳ τοῦ χάους καὶ τοῦ πελάγους—τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἔξοδον ἢ φωνῇ τῶν δημιουργῶν.

Ἡ μοῖρα ἐκπληροῖ, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὑπαρξίαν τῶν δημιουργικῶν τύπων, μεγάλην εἰς τὴν ἴστορίαν ἀποστολήν. Μοιραῖον δὲν εἶναι ποτὲ νὰ ἀποθάνουν ἢ νὰ γεννηθοῦν λαοί. Μοιραῖον δὲν εἶναι ποτὲ νὰ ἥττηθοῦν ἢ νὰ νικήσουν. Αὗτα ὅλα ἀποτρέπονται ἢ προκαλοῦνται, ὥφείλονται εἰς λάθη καὶ κακῶς ἐπιδιωχθέντας σκοποὺς ἢ εἰς ἐπιτυχεῖς συνδυασμούς, εἰς ἔλλειψιν καὶ μείωσιν ἢ ὑπαρξίαν καὶ ἐν ασιν θελήσεως, εἰς ὑπαρξίαν ἢ ἔλλειψιν τέλος μεγάλων ἀνδρῶν. Μοιραῖον εἶναι μόνον (ἢ ἔστω: κυρίως) ἐὰν θὰ εὑρέθονται οἱ ἀνδρες αὐτοί, ἐὰν θὰ ἔχουν γεννηθῆ καὶ ἐὰν θὰ προλάβουν νὰ ζήσουν. Μοιραῖον εἶναι —καὶ τοιουτορόπως ἐπεκτείνομεν ἀκόμη περισσότερον τὴν ἀποστολήν τῆς Μοίρας—, ἐὰν ἔκεινος, τὸν ὅποιον ἀποστέλλει αὕτη, θὰ φθάσῃ ἐγκαίρως, ἐὰν θὰ εἶναι παρὼν ἢ ἀπὼν κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμήν, ἐάν, σπεύδων νὰ συλλάβῃ τὴν στιγμήν—ἢ ὅποια εἰς τὴν πολιτικὴν συγκεγομένως ζωὴν τῶν λαῶν εἶναι πολλάκις μία, μία καὶ μόνη—, ἐὰν θὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὅποιον καλεῖται νὰ φθάσῃ, ἢ ἐὰν ὀλισθήσῃ καθ' ὅδον (ἐὰν ὀλισθήσῃ εἰς τὴν κυρίαν τῆς λέξεως εὔνοιαν), ἐὰν καθυστερήσῃ ἐκ λόγων ἀσχέτων πρὸς τὴν θέλησίν του. Εἰς ὅλα αὐτὰ ἀσκεῖ ἡ μοῖρα ἐπίδρασιν μεγίστην. Θὰ ἥδυνάμεθα μάλιστα νὰ δρίσωμεν καὶ γενικώτερον τὴν ἔκτασιν τῆς ἐπιδράσεώς της ὡς ἔξης: ὅσον ὑπόκειμενικώτεροι καὶ ἀτομικώτεροι εἶναι οἱ παράγοντες, ἀπὸ τοὺς ὅποιους ἔξαυτᾶται πρᾶξις τις, τόσον μεγαλειτέρα εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς μοίρας. Μὲ ἄλλας λέξεις: ἡ δρᾶσις τῆς μοίρας εἶναι παράλληλος καὶ ἀνάλογος πρὸς τὴν δρᾶσιν τῆς ἐλευθερίας. “Οσον περισσότερον δρᾷ τὸ ἀτομον ὃς φορεὺς τῆς ἐλευθερίας, ὅσον μεγαλειτέρα ἡ δικαιοδοσία του, τόσον μεγαλειτέρα καὶ

τῆς Μοίρας ἡ ἀρμοδιότης. "Ο, τι γίνεται ἀναγκαίως, κατ' ἀνάγκην δηλαδὴ φυσικὴν ἥ ἐπὶ τῇ βάσει παραγόντων, οἱ δόποιοι εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Ἰστορίαν ἔχουν προσλάβει ἀντικειμενικὴν δύναμιν (θὰ ἔδομεν δὲ εἰς ἄλλην εὐχαρισίαν, πῶς διαμορφοῦνται, εἰς τὴν ἐλευθερίαν κατὰ βάθος ἀναγόμενοι· οἱ παράγοντες αὐτοί), δ, τι λοιπὸν γίνεται ἀναγκαίως, δέν ἐπηρεάζεται ποτὲ ἀπὸ τὴν μοῖραν. Ἡ Μοῖρα συνυφαίνεται πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ εἶναι δι' αὐτὸν τὸν λόγον, ὅσον καὶ ἡ ἐλευθερία, θεμελιῶδες τῆς Ἰστορίας χαρακτηριστικόν. Τοῦτο, τὸ δόπον μόνον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται παράδοξον, συνελήφθη τὸ πρῶτον καὶ κατενόηθη ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πνεῦμα. Ἡ μοῖρα συνελήφθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἐλευθέρου ἀτόμου. Δι' αὐτὸν ἐνεφανίσθη ἔκτοτε καὶ περιεγράφη τὸ ἐλεύθερον ἀτομον ὡς ἀτομον τραγικόν. Δι' αὐτὸν ἀνήχθη εἰς ἀντικείμενον τραγωδίας. Ως βάσις τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τραγωδίας κοινούμενει ἡ τραγικὴ σύγκρουσις τοῦ ἐλευθέρου ἀτόμου πρὸς τὸ μοιραῖον, πρὸς τὸ πεπρωμένον. Περιστατικὰ ἀσχετα πρὸς τὴν θέλησίν μας, ἀλλὰ καὶ πρὸς οἷανδήποτε ἀναγκαίαν εἰς ἡμᾶς ἀναφορὰν—περιστατικὰ ἀνάλογα πρὸς τὸ δτι ἐγεννήθημεν ἥ ἀπεθάνομεν—παρεμβάλλονται, χωρὶς κανέναν αἰτιώδη σύνδεσμον, εἰς τὴν δρᾶσιν τῆς ἐλευθερας θελήσεως μας, εἰς τὴν τιτανικὴν ἐκδήλωσίν μας. Καὶ μᾶς καθηλώνουν εἰς τὸν βράχον τοῦ Προομηθέως, ἐν φ. ἡ θέλησίς μας, ἐὰν δὲν ἐφυλακίζετο τὸ σῶμα μας, θὰ ἦτο ἵσχυροτέρα καὶ ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν Θεῶν. Μᾶς τυφλώνουν μὲ τὴν ἐκθαμβωτικὴν κακὴν λάμψιν τοῦ ἀποτόμως ἀποκαλυφθέντος μοιραίου, ἐν φ. ἐν οἱ δρθαλμοί μας ἔμενον ἀνοικτοί, θὰ ἦσαν ἴκανοί νὰ ὑπερπηδήσουν τὸν φυσικὸν ὁρίζοντα καὶ νὰ δημιουργήσουν καὶ πέραν αὐτοῦ ὁρίζοντα νέον, εὐρύτερον, φωτεινότερον.

Τὸ μοιραῖον ἐνεφάνισαν οἱ ἀρχαῖοι "Ἑλληνες συνδεδυασμένον ἐν πολλοῖς καὶ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς Δίκης. Ἀδιάφορον: ὃ ποιοτικὸς προσδιορισμὸς τοῦ Μοιραίου, ὃ δόποιος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δρμηθῇ παρὰ μόνον ἀπὸ τὴν συνύφανσιν τῆς ἡθικῆς πρὸς τὴν μυθολογίαν, ποικίλλει—ἄν κατ' ἀρχὴν ἐπιχειρηθῇ—ἀγαλόγως τῆς εὐνοϊκῆς ἥ δυσμενοῦς ἐκβάσεως του, ἀναλόγως τῶν περιστατικῶν, μὲ τὰ δόποια συδέεται ἡ ἐκδήλωσίς του. Τὰ περιστατικὰ αὐτὰ δυνατὸν νὰ εἶναι δυσμενῆ. δυνατὸν ὅμως νὰ εἶναι καὶ εὐνοϊκά. Πολλάκις μάλιστα ἡ μοῖρα τὴν

δυσμένειάν της ἔκδηλώνει διὰ νὰ ἀντισταθμισθῇ κάποια μεγάλη εὔνοιά της. 'Ο θάνατος ἐνὸς Μεγάλου προϋποθέτει τὴν γέννησίν του, προϋποθέτει καὶ τὰς πράξεις ἔκείνας, αἱ δύοιαι μᾶς δίδουν τὸ δικαίωμα νὰ χαρακτηρίζωμεν τὸν θάνατόν του ὡς τὸν θάνατον ἐνὸς Μεγάλου. Εἰς τὴν μοῖραν δὲν ὀφείλεται ἀπλῶς τὸ δτὶ μᾶς ἀπέσπασε προώρως ἔκεινον, δόποιος θὰ εἴχε τὴν δύναμιν καὶ τὴν θέλησιν νὰ ἔξακολουθήσῃ δημιουργῶν. Εἰς τὴν μοῖραν ὀφείλεται καὶ τὸ δτὶ ἐγενήθη οὗτος, τὸ δτὶ ἐπρόλαβε νὰ δημιουργήσῃ δσα ἐγένυησαν εἰς τὴν ψυχήν μας τὴν προσδοκίαν καὶ ὡς πρὸς ἔκεινα, τὰ δποῖα δὲν ἐπρόλαβε νὰ δημιουργήσῃ. Εἰς τὴν μοῖραν τέλος ὀφείλεται — πρᾶγμα, τὸ δποῖον ἔξαγιάζει καὶ τὴν κακίαν της — δτὶ τὸν ἀπέσπασε προώρως διὰ νὰ τὸν παραδώσῃ νέον καὶ ώραῖον εἰς τὴν μνήμην μας! Διότι «ὅδηνθρωπος», λέγει ὁ Goethe,¹⁾ «πλανᾶται μεταξὺ τῶν σκιῶν ὑπὸ τὴν μορφήν, ὥφ' ἦν ἐγκαταλείπει τὸν κόσμον· δι' αὐτὸν ὑπάρχει ἐνόπιόν μας παρὼν ὁ Ἀχιλλεὺς ὡς ὁ αἰωνίως δρῶν νέος». Τὴν σκέψιν αὐτὴν τοῦ Goethe, σκέψιν, ἡ δύοια διετυπώθη ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θανάτου τοῦ Winckelmann, θὰ εἴχεν ὥπ' ὅψιν του ὁ Hegel, δταν ὕμνησε τὴν μοῖραν, ἡ δύοια ἀπέσπασε νέον τὸν Ἀλέξανδρον ἀπὸ τῆς ζωῆς. «Διὰ νὰ προβάλλῃ εἰς τοὺς ἐπιγενομένους ὡς νέος, ἐπρεπε», λέγει ὁ Hegel,²⁾ «νὰ τὸν ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸν κόσμον ἔνας πρόωρος θάνατος».

1) Bl. Goethe, Winckelmann, ἐν: J. Winckelmann, Geschichte der Kunst des Altertums, Phaidon - Verlag, Wien MCMXXXIV, σ. 486.

2) Hegel, Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Leipzig (Reclam), σ. 355.